MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO

SOCIALINIŲ TECHNOLOGIJŲ FAKULTETO

PSICHOLOGIJOS INSTITUTAS

ALEKSANDR SEGAL

TEISĖS PSICHOLOGIJOS PROGRAMA

KĄ REIŠKIA BŪTI BUVUSIU KALINIU?
INTERPRETACINĖ FENOMENOLOGINĖ LAISVĖS PATYRIMO ANALIZĖ

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovė:

Prof. dr. Rita Žukauskienė

Vilnius, 2015

Turinys

1. Pratarmė 3
   1.1 Rizikos veiksniai susiję su pakartotinu nusikalstamumu 5
      1.1.1 Statiniai rizikos veiksniai 6
         1.1.1.1 Kriminalinė istorija 6
         1.1.1.2 Amžius pirmojo nusikaltimo metu 6
         1.1.1.3 Teisės pažeidėjo šeimos kriminalinė istorija 8
      1.1.2 Dinaminiai rizikos veiksniai 9
         1.1.2.1 Pajamos 9
         1.1.2.2 Išsimokslinimas ir intelektas 11
         1.1.2.3 Santykiai su aplinkiniais 12
         1.1.2.4 Psichotropinių medžiagų vartojimas 13
   1.2 Apsauginiai veiksniai susiję su pakartotino nusikalstamumo prevencija 14
      1.2.1 Pajamos 15
      1.2.2 Intelektas 16
      1.2.3 Santykiai su aplinkiniais 16
      1.2.4 Psichotropinių medžiagų vartojimas 17
      1.2.5 Įsitraukimas į religinę veiklą 17
   1.3 Tyrimo problema, tikslas, uždaviniai 18
3. Metodika 20
   3.1 Fenomeno formulavimas 20
   3.2 Tyrimo dalyviai 20
   3.3 Tyrimo metodai 23
      3.2.1 Pusiau struktūruotas interviu 24
      3.2.2 Interpretacinės fenomenologinės analizės metodas 25
   3.3 Tyrimo eiga 28
      3.3.1 Informacijos rinkimas 28
      3.3.2 Gautos informacijos apdorojimas 29
4. Tyrimo rezultatai 31
   4.1 Metatema Nr. 1 „Į kalėjimą nebegrįšiu“ 32
   4.2 Metatema Nr. 2 „Galiu pratrūkti“ 37
5. Rezultatų aptarimas 43
6. Išvados 48

LITERATŪRA 49

SANTRAUKA 52

PRIEDAI 53

1. Pratarmė

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2014 metų veiklos ataskaitoje konstatuojama, kad 2014 metų pabaigoje laisvės atėmimo vietose buvo įkalinta apie 9000 asmenų. Per šiuos metus į įkalinimo įstaigas atvyko atlikti laisvės atėmimo bausmę 3047 asmenys, iš šio skaičiaus 382 nusteistieji buvo anksčiau paleisti iš įkalinimo įstaigų ir per vienerius metus padarė naujus nusikaltimus ko pasekoje grįžo į pataisos įstaigas, bei 108 nuteistieji, kuriems buvo panakintas lygtinis paleidimas. Šiuos skaičius išreiškus procentais, galima konstatuoti, kad 2014 metais 16,08% asmenų atlikusių laisvės atėmimo bausmę pakartotinai padarė nusikaltimą ir grįžo į įkalinimo įstaigas.

Buvusių kalinių adaptacija yra aktuali Lietuvos visuomenės problema. Ši problema nėra nauja, ir į ją yra nuolatos gilinamąsi. Svarbu išskirti, kad prieš įvykdant nusikaltimą ir prieš teismui nuteisiant atlikti bausmę įkalinimo įstaigoje, asmuo turėjo eilinio piliečio teises, kurios bausmės atlikimo periodu yra ribojamos. Sugrįžus į laisvę, teoriškai buvęs kalinys tampa tuo pačiu piliečiu, kaip ir prieš nusikalstant, tačiau praktiškai jis patenka į sunkesnę padėtį, nei eilinis pilietis. Nuteistieji asmenys, kurie yra paleisti iš laisvės atėmimo vietų, sudaro tam tikrą specifinę grupę, kuri reikalauja socialinės paramos (Kuginytė-Arlauskienė, 2006). Galima manyti, kad, kaip ir bet kuri socialinė grupė, buvę kaliniai susiduria su tam tikromis socialinėmis problemomis: adaptacija prie visuomenėje susiformavusių nuostatų, integracija į darbo rinką bei finansiniai sunkumai, socialinės vertybės, būsto nebuvimas ir kt. (Kuginytė-Arlauskienė, 2006).

Šiame darbe susitelkiama į asmenų, atlikusių laisvės atėmimo bausmę, laisvės patyrimą. Darbo **naujumas** pasireiškia keliais aspektais. Lietuvoje atliekami kiekybiniai tyrimai su asmenimis, kurie atliko laisvės atėmimo bausmę pataisos įstaigose ir išėjo į laisvę, tačiau ieškant mokslinės literatūros šia tema, nepavyko rasti nei vieno kokybinio tyrimo. Tad kokybinė šios temos analizė gali prisidėti prie bendro indelio į mokslą bei suteikti praktinių įžvalgų asmenims, kurie dirba ar bendrauja su buvusiais kaliniais. Be to, šiame darbe daugiau dėmesio skiriama į tyrimo dalyvių laisvės suvokimą, t.y. į tuos aspektus, kurie mažina pakartotino nusikaltimo riziką.

Šiame darbe remiamasi Lietuvos kalinių globos draugijos klientų patirtimi. Visuomenė ir profesionalai, kurie dirba su buvusiais kaliniais, siekdami, kad jie kuo greičiau taptų pilnaverčiais visuomenės nariais turėtų žinoti ir suprasti, su kokiais sunkumais šie asmenys susidūrė savo gyvenime, kad įvykdė nusikaltimą, už kurį jiems buvo skirta laisvės atėmimo bausmė, ir su kokiais sunkumais jiems tenka susidurti patekus į laisvę, bei kaip jiems galima būtų padėti įsilieti į

normalų gyvenimą ir pakartotinai nenusikalsti. Geriausiai tai įmanoma padaryti bent kažkiek suvokiant, ką buvusiems kaliniams reiškia laisvė, ir kaip jie ją suvokia.

Šiame darbe **buvę kaliniai** suprantami, kaip asmenys, kurie atliko laisvės atėmimo bausmę ir bausmės periodui pasibaigus, ar gavus lygtinį paleidimą yra paleisti iš įkalinimo įstaigų.

2. **Literatūros apžvalga**

„...Vienas asmens poelgis (nors ir labai žiaurus bei smerktinas)
neapibūdina visos žmogaus esmės...“
(Sakalauskas, 2015)

Atliekant šį kokybinį tyrimą mokslinės lieratūros apžvalgos buvo imtasi tik po to, kai buvo atlikta duomenų analizė ir gauti tyrimo rezultatai. Toks įprasto mokslinio darbo rašymo eiliškumo atsisakymas buvo sąmoningai pasirinktas, kad apriboti mokslinės literatūros įtaką darbo rezultatams. Remiantis gautais tyrimo rezultatais buvo atlikta kryptinga literatūros analizė.

Atliekant kryptingą mokslinės literatūros analizę, susijusią su buvusių kalinių laisvės patyrimu galima pastebėti, kad didelis dėmesys yra skiriamas pakartotino nusikalstamo elgesio prognozei ir prevencijai. Žinios apie nusikalstamą elgesį prognozuojančius kintamuosius yra vadinami rizikos ir apsauginiais veiksniais. D. A. Andrews ir J. Bonta (2010) **rizikos veiksnius** apibrėžia kaip asmens savybes ir aplinkybes, kurios yra susijusios su padidėjusia tikimybe nusikalsti, o **apsauginius veiksnius**, kaip asmens savybes ir aplinkybes, kurios yra susijusios su mažėjančia tikimybe nusikalsti.

1.1 Rizikos veiksniai susiję su pakartotinu nusikalstamumu

Rizikos veiksniai dažniausiai skirstomi į dvi kategorijas: **statiški ir dinamiški (**Andrews, Bonta, 2010; Ustinavičiūtė, Žukauskienė, Laurinavičius, 2009**).** Statiški (nekintantys) rizikos veiksniai apima praeityje įvykusius, su kriminaliniu elgesiu susijusius reiškinius: kriminalinė istorija, teisės pažeidėjo amžius pirmojo nusikaltimo metu ir teisės pažeidėjo šeimos kriminalinė istorija (Philipse, Koeter, Staak, Brink, 2006; Ustinavičiūtė ir kiti, 2009; Ustinavičiūtė, 2012). Dinaminiams (besikeičiantiems) veiksniams, kitaip dar vadinamiems kriminogeniniams poreikiams, dažniausiai priskiriamos pajamos, išsimokslinimas, santykiai su aplinkiniais ir kt. (Ustinavičiūtė ir kiti, 2009).

1.1.1 Statiniai rizikos veiksniai

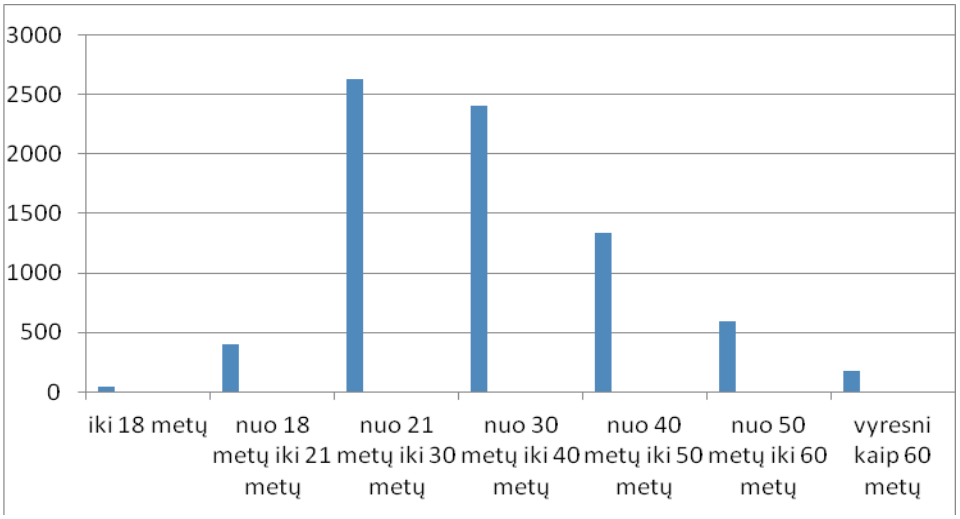
Statiniai rizikos veiksniai apima praeityje įvykusius, su kriminaliniu elgesiu susijusius ir nekintančius reiškinius (Ustinavičiūtė ir kiti , 2009; Ustinavičiūtė, 2012). Jų buvimas padidina nepageidaujamo elgesio pasireiškimo tikimybę ateityje (Žukauskienė, Laurinavičius, 2010).

1.1.1.1 Kriminalinė istorija

J. Bonta, M. Law ir K. Hanson (1998) atlikę metaanalizę, konstatuoja, kad kriminalinė istorija turi didžiausią prognostinę nusikalstamo elgesio reikšmę. Duomenys apie asmens nusikalstamo elgesio istoriją yra vertinami kaip objektyvūs, tikslūs bei nesunkiai prieinami. **Kriminalinę teisės pažeidėjo istoriją** galima apibrėžti kaip padarytų nusikaltimų skaičius, nusikaltimų pobūdis, įvairovė, teistumų skaičius iki pilnametystės ir suagus ir t.t. (Česnienė, Bandzevičienė, 2009; Philipse, Koeter, Staak and Brink, 2006; Ustinavičiūtė ir kiti, 2009). Manoma, kad tie, kas įvykdė sunkų nusikaltimą ateityje yra labiausiai linkę pakartotinai sunkiai nusikalsti (Bonta et al., 1998). Šią mintį patvirtina I. Česnienė ir R. Bandzevičienė (2009). Autorės teigia, kad kriminalinė veika jei apskritai nenutrūksta, tuomet ji laikui bėgant žiaurėja. Pakartotiniai nusikaltimai savo pobūdžiu tampa sunkesni ir jų daugėja.

1.1.1.2 Amžius pirmojo nusikaltimo metu

Kaip vieną svarbiausių prognostinių veiksnių vertinant pakartotiną nusikaltimo riziką išskiriamas asmens amžius, kuriame buvo padarytas nusikaltimas (Česnienė, Bandzevičienė, 2009; Moffit, 1993; Ustinavičiūtė ir kiti, 2009). T. E. Moffit (1993) teigia, kad apie 17-uosius gyvenimo metus teisės pažeidėjai padaro daugiausiai nusikaltimų, t.y. jų nusikaltimo veiklos aktyvumas yra didžiausias esant tokiame amžiuje. Apie 20-uosius metus aktyvių nusikaltimą darančių asmenų skaičius sumažėja maždaug per pusę, o apie 30-uosius metus sumažėja beveik 85%. Žemiau yra pateiktas nuteistųjų laisvės atėmimų skaičius 2014 metais Lietuvoje suvestinė pagal amžių (Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2015), kuriame matosi šiek tiek kitokios amžiaus ribos nei T.E. Moffit (1993) pateikia. Nepaisant amžiaus ribų skirtumo, kuris gali būti dėl to, kad į žemiau pateiktą statistiką papuolė tik tie asmenys, kurie buvo nubausti laisvės atėmimu, o ne apskritai padarę nusikaltimą, tendencija išlieka tokia pati kaip ir autorė pateikė prieš daugiau nei 20 metų JAV.

1 grafikas. ***2014 metų Lietuvos teisės pažeidėjų skaičiaus suvestinė pagal amžių***

T.E. Moffit (1993) taip pat teigia, kad paaugliai padaro didžiąją dalį nusikaltimų (5-6% teisės pažeidėjų padaro apie 50% nusikaltimų (cit. pagal Farrington, Ohin, Wilson, 1986)), nes perėjus į suaugystės gyvenimo tarpsnį, didžioji dalis asmenų nustoja pažeidinėti įstatymus, tačiau didelė dalis nusikalstančių suaugusių pradėjo nusikalsti dar būdami nepilnamečiais. Remiantis šiais duomenimis ji išskyrė dvi grupes žmonių, darančius nusikaltimus: tik paauglystėje nusikalstantys ir nuolatos nusikalstantys. Pirmąją grupę ji apibūdina kaip nepataloginę, neturinčią ankstesnės delinkventinio elgesio istorijos bei pasižyminčia maža tikimybe nusikalsti ateityje. Delinkventinį, tik paauglystėje nusikalstančių jaunuolių, elgėsį galima paaiškinti kaip analogiško bendraamžių, kurie galimai priklauso nuolatos nusikalstančių asmenų grupei, elgesio mėgdžiojimą. Tokiu būdu delinkventinis elgesys gali būti suprantamas, kaip socialus elgesys, kuris suteikia galimybę pademonstruoti savo jėgą, privilėgijas, bei pabrėžti savo statusą grupėje. Nuolatos nusikalstančius asmenis galima apibūdinti kaip mažą grupę asmenų, kuri pradeda nusikalsti ankstyvame amžiuje, bet yra atsakinga už didžiąją nusikalstamumo dalį. T.E. Moffit (1993) mano, kad asmenims, priklausantiems šiai grupei būdingos neuropsichologinės problemos – kognityvinių gebėjimų trūkumas (*angl. cognitive deficits*), hiperaktyvumas, ir jų intelektas paprastai būna žemas; jie auga netinkamoje aplinkoje, netinkamai yra prižiūrimi, aklėjami ir gyvena skurde (Moffit, 1993).

Kaip minėta anksčiau, didžiausią teisės pažeidimų skaičių padaro paaugliai, o ankstyva kriminalinės karjeros pradžia didina tikimybę ateityje pakartotinai nusikalsti (Česnienė, Bandzevičienė, 2009; Moffit, 1993; Ustinavičiūtė ir kiti, 2009).

1.1.1.3 Teisės pažeidėjo šeimos kriminalinė istorija

Didelę svarbą prognozuojant asmens tikimybę nusikalsti ateityje turi statitnis veiksnys – teisės pažeidėjo šeimos kriminalinė istorija. Jei buvusio kalinio šeimos nariai pažeidinėja įstatymus, jų elgesys yra asocialus, tuomet tai padidina tikimybę, kad vaikas ar paauglys, gyvenantis tokioje šeimoje ateityje nusižengs įstatymams (Ustinavičiūtė ir kiti, 2009).

Remiantis socialine išmokimo teorija, galima daryti prielaidą, kad asmenys, kurie patiria ar mato delinkventinį elgesį artimoje aplinkoje gali išmokti šio elgesio ir gali pradėti jį taikyti savo kasdieneje veikloje (Bandura, 1977; cit. pagal Abbassi, Aslinia, 2010; Edleson, 1999). Be to, tikėtina, kad teisės pažeidėjai, kurių kriminalinis elgesys yra išmoktas, savo pavyzdžiu gali mokyti ir aplinkinius elgtis analogiškai. Taigi, šia prielaida galima aiškinti ir iš kartos į kartą pasikartojančius nusikalstamo elgėsio atvejus (Abbassi, Aslinia, 2010; Abrahams et al., 2013). J. L. Hardesty, J. C. Campbell, J.M. McFarlane, ir L.A. Lawandowski (2007) pastebėjo, kad kai kuriems vaikams pasireiškia agresijos proveržiai po to, kai jie susisiekia su šeimos nariais, kurie yra įkalinti laisvės atėmimo įstaigose. Agresija, kurią iššaukia kontaktas su įkalintu šeimos nariu, aiškinama tuom, kad jaučiamas pyktis giminaičiams ar galima gremsmė iš jų pusės. Agresyvaus elgesio apraiškos gali sumažėti tik tuomet, kai asmenys nejaus grėsmės (Hardesty ir kiti., 2007). R.H. Steeves ir B. Parker (2007) atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad apie 60% vaikų, kurie matė, kaip jų šeimos nariai elgėsi agresyviai su asmenimis ar šeimos nariais, vėliau rodo polinkį į agresyvų elgėsį.

Ne visi vaikai, kurie buvo savo šeimos narių kriminalinio elgėsio liūdininkais, yra linkę nusikalsti ateityje. Kai kurių vaikų reakcijos, į aplinkoje vykstančius procesus, yra slopinamos. Jie gali jaustis suvaržyti, gali sumažėti savivertė, pastebimi akivaizdūs išmokto bejėgiškumo požymiai, atsiranda fobijos ir obsesijos (Steeves, Parker, 2007). Taip yra tuomet, kai vaikas jaučia kaltę, kad neturėjo jokios įtakos kriminalinės situacijos, įtraukiančios jo šeimos narius, eigai pakeisti (Lehmann, 1999).

Vaikai, kurių šeimos nariai turi kriminalinę istoriją gali naudoti ginybos mechanizmus, tokius kaip "neigimas", kurie neleidžia vaikui tinkamai išreikšti savo jausmų ir emocijų. Todėl, tai gali trukdyti užmegsti santykius su kitais asmenimis. Žmonės iš tokių vaikų artimos aplinkos gali susidurti su bendravimo sunkumais, negalėjimu padėti vaikui, kai jam to reikia (Kaplan, Black, 1988). Tuomet, kai yra sunku užmegsti bei palaikyti santykius su kitais žmonėmis, tikėtina, kad vaikas susidurs su problemomis mokykloje, neturės artimų draugų, su

kuriais galėtų sunkiais momentais pabendrauti, išsipasakoti ir kažkaip kitaip pagerinti savo paties savijautą (Lehmann, 1999).

I.Česnienė ir R.Bandzevičienė (2009) savo tyrimu patvirtino, kad amžius pirmojo nusikaltimo metu statistiškai reikšmingai susijęs su šeimos veiksniu ir gali prognozuoti būsimą kriminalinį elgesį. Kaip teigia autorės, statiniai kintamieji turėtų būti rizikos vertinimo pagrindas. Nusikaltimų prognozės pagrindą turi sudaryti asmens ankstesnių nusikaltimų, šeimos veiksnių bei amžiaus pirmojo nusikaltimo analizė.

Apibendrinant, galima teigti, jog statiniai veiksniai padeda numatyti kokia yra tikimybė, kad asmuo pakartotinai nusikals. Tačiau statinių veiksnių pakeisti negalima, todėl siekiant sumažinti pakartotino teistumo riziką, reikia kreipti dėmesį į faktorius, kurie gali kisti, t.y. į dinaminius veiksnius (Žukauskienė, Laurinavičius, 2010).

1.1.2 Dinaminiai rizikos veiksniai

Pakartotino nusikalstamumo vertinimas remiantis tik statiniais veiksniais gali riboti specialistų galimybes, nes pakartotino nusikalstamumo rizika priklauso ne tik nuo asmens praeities įvykių (kurie nekinta, arba kinta nedaug), bet ir nuo dabartinių aplinkybių, kurias galima modifikuoti bei įtakoti ir į kurias reikia orientuotos pritaikant korekcinės ir intervencinės programos (Ustinavičiūtė, Laurinavičius, Žukauskienė, Bandzevičienė, 2010).

Dinaminiai rizikos veiksniai, kitaip dar vadinami probleminių gyvenimo sričių kriminogeniniai poreikiai, suprantami kaip buvusio kalinio gyvenimo sąlygos, išsimokslinimas, santykiai su aplinkiniais bei žalingų įpročių įtaka elgesiui (Ustinavičiūtė ir kiti, 2009; Žukauskienė, Laurinavičius, 2010).

1.1.2.1 Pajamos

Vyrauja bendra nuomonė, kad darbo nebuvimas ir pajamų trūkumas yra svarbus dinaminis pakartotino nusikalstamumo rizikos faktorius (Dhami, Mandel, Loewenstein, Ayton, 2006; Knaap ir kiti, 2012, Ustinavičiūtė ir kiti, 2009, Ustinavičiūtė ir kiti, 2010, Ustinavičiūtė, 2012).

Buvusiems kaliniams atlikus bausmę ir išėjus į laisvę niekas negarantuoja darbo vietos bei stabilaus pajamų šaltinio. Asmenims, kurie praleido ilgą laiką įkalinimo įstaigoje, sunku susirasti darbą ir greitai išmokti pragyventi neviršijant gaunamų pajamų (Shivy, Wu, Moon, Mann,

Holland and Eacho, 2007). Iš laisvės atėmimo vietų paleistiems asmenims per trumpą laiką reikia susirasti būstą, darbą, atstatyti socialinį kontaktą (Pakalkaitė, 2004). A. Pakalkaitė (2004) tyrimo metu nustatė, kad iki patekimo į kalėjimą 23% respondentų buvo bedarbiai, įkalinimo įstaigoje dirbo 1/3 respondentų. Patekus į laisvę, įsidarbinti pavyko tik 5% tyrimo dalyvių. Tik 3,1% apklaustųjų, grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų, pragyvenimo šaltiniu tapo darbo užmokęstis. Paprašius respondentus sudėlioti veisknius, padedančius reintegruotis į socialinį gyvenimą, paaiškėjo, kad darbo užmokęsčio veiksnys turi didžiausią svarbą pragyvenimui. Vienas V.A. Shivy ir kolegų (2007) tyrimo dalyvių išreikė mintį, kad gaunant mažą atlyginimą, kurio neužtenka pragyvenimui, jis turi pasirinkimą, arba išmokti pragyventi nuo atlyginimo iki atlyginimo, arba vėl grįžti į kalėjimą. Vienas iš galimų paaiškinimų, kodėl toks mažas įsidarbinimo procentas tarp nuteistųjų yra tas, kad darbdaviai nenori, kad pas juos dirbtų asmenys, kurie anksčiau kalėjo. Aišku galimas ir kitas paaiškinimas, kad buvę kaliniai paprasčiausiai neturi reikiamų darbui atlikti gebėjimų ir įgūdžių (Holzer, Raphael, Stoll, 2003). H. Holzer ir kolegos (2003) įvardija tris pagrindines priežastis, kurios lemia buvusių kalinių nesėkmingą bandymą integruotis į darbo rinką: 1) ribotas išsilavinimas ir kognityviniai gebėjimai – apie 70% asmenų JAV, patekusių į įkalinimo įstaigą neturi vidurinio išsilavinimo, ir maždaug pusė yra neraštingi (cit. pagal Travis et al, 2001; Freeman, 1992; Hirsch et al, 2002) 2) nepakankama darbo patirtis – asmenys, kurie atlieka laisvės atėmimo bausmę netenka galimybės įgyti darbo patirties specifiniame darbo sektoriuje 3) žalingi įpročiai ir kitos fizinės ar psichinės ligos – JAV apie ¾ įkalinimo įstaigos populiacijos buvo priklausomi nuo psichotropinių medžiagų, apie 20% serga nepagydamomis arba sunkiai pagydamomis ligomis ir iki 20% turi psichinių sutrikimų. Tokiu būdu aukščiau išvardinti trys faktoriai lemia prastas galimybes įsidarbinti, apriboja galimybę uždirbti daugiau, nei yra nustatytas šalies minimumas (Holzer et al, 2002).

Daugumoje valstybių įstatymais yra ribojamos kai kurios nepilnamečių teisės, pvz. Lietuvoje vairuotojo pažymėjimą galima gauti tik sulaukus pilnametystės. Balsuoti, pirkti alkoholį ir tuoktis iki 18 metų yra draudžiama, be to yra nusistovėjusi norma, kad pabaigus mokyklą (dažniausiai 19 metų) reikia toliau tęsti mokslus, ir tik tada bandyti tapti savarankišku (maždaug nuo 19 iki 22 metų). Iki to laiko, paaugliai dažniausiai yra išlaikomi tėvų. Iš esmės dauguma paauglių norėtų tapti savarankiškais daug anksčiau, o vienas iš savarankiškumo požymių yra pajamų šaltinio buvimas ir savęs išlaikymas. Kadangi paaugliams realiai priimtinų sąlygų tapti finansiškai nepriklausomais nėra, tai gali versti juos ieškotis nelegalaus pajamų šaltinio, galimai atliekant nusikalstamą veiklą (Moffit, 1993). Remiantis T.E. Moffit (1993) vienu iš tik paaulgystėjė

nusikalstančių asmenų aiškinimu, galima suprasti, kad pajamos paaugliams yra svarbus dinaminis rizikos veiksnys, į kurį reikia atsižvelgti vertinant pakartotino nusikalstamumo riziką.

L.M. Knaap ir kolegos (2012) teigia, kad vertinant vyrų pakartotino nusikalstamumo riziką, pajamos turi didesnę prognostinę reikšmę nei moterims, tačiau vertinant moterų riziką pakartotinai nusikalsti, didesnę prognostinę reiškmę turi darbas.

Išsilavinimas yra glaudžiai susijęs su galimybe įsidarbinti. Išsilavinimo trūkumas apsunkina darbo susiradimą. Noras gilinti savo turimas žinias ar noras išmokti atlikti darbus, kurių anksčiau buvęs kalinys nemokėjo, padidina integravimosi galimybes, galimybę sugrįžti į aplinką, nuo kurios buvo tam tikrą laiką atskirtas (Kunigytė-Arlauskienė, 2006).

1.1.2.2 Išsimokslinimas ir intelektas

Žemas intelektas ir išsimokslinimo stoka yra veiksniai prognozuojantys nusikalstamą elgėsį (Ustinavičiūtė ir kiti, 2009; Ustinavičiūtė ir kiti, 2010). Žemas išsilavinimo lygis yra viena iš svarbiausių priežasčių, kodėl buvę kaliniai nesugeba tinkamai reintegruotis į visuomenę (Indriliūnaitė, 2009). Išsimokslinimas šiame darbe suprantamas kaip žodis turintis tą pačią reikšmę, kaip ir žodis išsilavinimas, t.y. bendras išprusimas (Valstybinė lietuvių kalbos komisija). R. Žukauskienė ir A. Larinavičius (2010) teigia, kad ryšys tarp išsilavinimo ir prognozuojamo nusikalstamumo egzistuoja dėl to, kad teisės pažeidėjai yra įgyję žemesnes kvalifikacijas, kas tiesiogiai susiję su ribotomis galimybėmis gauti geresnį darbą. Kitas paaiškinimas gali būti toks, kad visuomenė reikalauja vis aukštesnio raštingumo lygio ir skaičiavimų sugebėjimų, todėl buvę nuteistieji gali pasižymėti prastu funkcionavimu visuomenėje (Žukauskienė, Laurinavičius, 2010).

I. Česnienė ir R. Bandzevičienė (2009) pastebėjo, kad mažesnį išsimokslinimą turintys asmenys padaro didesnį nusikaltimų skaičių, bei savo kriminalinę karjerą pradeda anksčiau, lyginant su jaunuoliais, kurie ilgiau mokėsi mokykloje. Be to, buvo pastebėta, kad jaunuoliai, kurie trumpiau mokėsi mokykloje ir yra padarę daugiau nusikaltimų tame tarpe padarė daugiau ir smurtinių nusikaltimų.

Logiškai skamba mokslininkų iškelta prielaida, kad intelektas yra susijęs su delinkventiniu elgesiu (Kandel, Mednick, Kirkegaard-Sorensen, Hutchings, Knop, Rosenberg and Shulsinger, 1988). T. Hirshi ir Hindelang (1977) literatūros analizė parodė, kad paauglių, pasižyminčių delinkventiniu elgesiu, intelekto koeficientas yra mažesnis negu palyginamosios grupės paauglių (cit. pagal Kandel ir kiti, 1988). Šis faktas buvo patvirtintas ir longitudiniais tyrimais. Buvo

pastebėta, kad ir vaikai, kuriems būdingas delinkventinis elgesys, turi mažesnį intelekto koeficientą lyginant su vaikais, kuriems toks elgesys nebūdingas (cit. pagal Kandel et al., 1988). E. Kandel ir kolegos (1998) remiantis T. Hirshi (1969) kontrolės teorija, teigia, kad asmenys su aukštesniu verbaliniu intelektu turi geresnius pasiekimus mokykloje, šie pasiekimai skatina prisirišimą prie mokyklos, o mokyklos taisyklės savo ruožtu skatins formuotis įstatymui paklusnų elgėsį. Jei toks paaiškinimas yra priimtinas, tuomet galima manyti, kad jei mokiniai su normaliais ar prastesniais mokymosi gebėjimais būtų tinkamai apdovanojami ar motyvuojami mokytojų, tuomet tikėtina, kad ir jie prisirištų prie mokyklos, ir formuotų taisyklėms paklusnų, arba bent jau įstatymams paklusnų elgėsį (Kandel ir kiti, 1998).

V.A. Shivy ir kolegų (2007) tyrimo metu, buvę kalinai minėjo skirtingų išsilavinimo formų svarbą. Iš 15 tyrimo dalyvių 14 išreiškė mintį, kad išsilavinimas įgalina, suteikia galimybių (*angl. to empower*), be to, dažniausiai įkalinimo įstaigos suteikia galimybę mokytis, kol yra atliekama laisvės atėmimo bausmė, ir išėjus į laisvę su tam tikru žinių bagažu buvusiam kaliniui yra lengviau reintegruotis į visuomenę.

1.1.2.3 Santykiai su aplinkiniais

Aplinkiniai asmenys šiame darbe suprantami kaip visi asmenys, su kuriais buvę kaliniai užmezga bet kokį kontaktą (šeimos nariai, draugai, pažįstami ir t.t.). Asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo vietos, santykiai su aplinkiniais yra svarbus veiksnys, padedantis sėkmingai integruotis į visuomenę. Bendravimas su artimaisias ir draugais ugdo jų savarankiško gyvenimo įgūdžius bei įtakoja prisitaikymo prie visuomenės kokybę (Kuginytė-Arlauskienė, 2006). Tai priklauso nuo artimųjų ir aplinkos poveikio asmeniui.

G. Sakalauskas (2015) teigia, kad tik per santykių ir ryšių kurimą galima siekti nuteistųjų resocializacijos tikslo. Nuo to, kokie santykiai susiklosto tarp nuteistųjų, nuteistųjų ir įkalinimo įstaigos darbuotojų, nuteistųjų ir šeimos narių priklauso tolimesnio asmenybės augimo ir resocializacijos galimybės. Socialinių mokslų kontekste savaime suprantama, kad sukurtas abipusiu pasitikėjimu grįstas darbuotojo ir kliento (kalinio) santykis gali keisti pastorojo gyvenimą teigiama linkme. Svarbų vaidmenį šiame santykyje atlieka įkalinimo įstaigos darbuotojų savo darbo bei įkalinimo tikslų suvokimas (cit.pagal Sakalauskas, 2015; Sakalauskas, Kalpokas, 2012). Jei darbuotojai mano, kad bausmės esmė yra sudaryti blogas sąlygas, priversti pajausti neigiamą bausmės poveikį ir dėl blogų sąlygų vengti vėl grįžti į įkalinimo įstaigą, tuomet tokiame santykyje naudingi ryšiai nebus kuriami. Santykyje tarp įkalintųjų ir įkalinimo įstaigų personalo svarbus yra ir

pačių nuteistųjų požiūris į darbuotojus, kuris priklauso nuo daugybės faktorių, tokių kaip: gebėjimo prisitaikyti prie naujų sąlygų, įkalinimo sąlygų, patirto ir subjektyviai suvoko (ne)teisingumo, įvykdyto jų atžvilgiu ir kita. „Ilgalaikis įkalinimas ir žogaus teisės“ projekto, kuris vyko 2006-2009 metais keliose Europos sąjungos šalyse, ir Lietuvoje tame tarpe, metu paaiškėjo, kad apie 50% kalinių buvo nuolatinio konflikto su personalu būsenoje. Taigi, kuriant teigiamus personalo ir nuteistųjų santykius reikia atsižvelgti į abiejų pusių kontekstus, stengtis juos suvokti, matyti tai, kas slypi giliau (Sakalauskas, 2015).

Vertinant santykius su aplinkiniais kaip prognostinį dinaminį faktorių svarbu atkreipti dėmesį, kokią įtaką aplinkiniai turi asmens nuostatoms ir elgesiui. Tėvai dažnai nerimauja, su kuo jų vaikai praleidžia laisvalaikį, kaip jie vienas kitą įtakoja, ypač paauglystės periodu, kai yra siekiama autonomijos ir priešinamasi tėvų įtakai (Laursen, Hafen, Kerr and Stattin, 2012). B. Laursen ir kiti (2012) išsikėlė klausimą, kaip draugų diadų delinkventinis elgesys įtakoja vienas kitą? Tyrėjai nustatė, kad draugų diadose, jei populiaresnis asmuo pasižymi delinkventiniu elgesiu, tuomet jis turi didesnę įtaką kitam mažiau populiariam draugui, tačiau, jei populiaresnis draugas nepasižymi delinkventiniu elgesiu, tuomet ir jo mažiau populiarus draugas mažiau elgsis delinkventiškai.

Nuteistųjų integracijai svarbią prielaidą sudaro nepalankių socialinių tinklų neutralizavimas (ypač negatyvios įkalinimo įstaigų subkultūrų tendencijos) (Sakalauskas, 2015). Viena iš temų, kurią V.A.Shivy ir kolegos (2007) savo tyrimo metu išskyrė – savo socialinio tinklo formavimas. Duomenų analizės metu paaiškėjo, kad tyrimo dalyviai, kurie siekia sugrįžti į darbo rinką, suvokia teigiamos aplinkos formavimo svarbą bei dirbančių asmenų įtaką įsidarbinimui. Šeima ir draugai gali būti svarbus palaikantis faktorius, motyvuojantis susirasti darbą ir dirbti. Tyrimo dalyviai minėjo, kad aplinkiniai asmenys gali turėti ir neigiamą įtaką reintegracijos procese. Tai ypač aktualu asmenims, kurie turi žalingų įpročių.

1.1.2.4 Psichotropinių medžiagų vartojimas

G.D.Walters (2012) teigia, kad maždaug pusė teisės pažeidėjų populiacijos turi priklausomybių nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų istoriją. I.Česnienė ir R.Bandzevičienė (2009) tyrimo metu nustatė, kad 47% respondentų (n=265) nusikaltimus padarė apsvaigę, be to, jie pasižymėjo aukštesniais smurtinių nusikaltimų rodikliais. Alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimas įvardijamas kaip viena iš dažniausių nepilnamečių nusikalstamo elgesio priežasčių (Žukauskaitė, 2012).

Tyrimai rodo, kad didelė dalis nuteistųjų už smurtą prieš intymų partnerį turi alkoholizmo problemų (apie 70%), o daugiau nei 40% asmenų, kurie gydosi nuo alkoholizmo per paskutinius 12 mėnesių bent kartą smurtavo prieš savo partnerį (Crane, Oberleitner, Devine and Easton, 2014; cit. pagal Greenfeld et al., 1998; Slade, Daniel and Heisler, 1991; Chermack, Fuller and Bow, 2000; Shumacher, Fals-Stewart and Leonard, 2003). P. Smith ir kolegos (2012) atlikę nacionalinį smurto prieš artimą partnerio tyrimą, nustatė, kad 21,7% atvėjų smurtaujantys asmenys buvo priklausomi nuo alkoholio. Tokios situacijos susiklostymą galima paaiškinti alkoholio poveikiu psichologiniam funkcionavimui ir elgesiui. Alkoholio intoksikacija lemia laikiną tam tikrų psichikos procesų, atsakingų už savitvardą ir socialinės informacijos apdorojimą, kuris siejasi su padidėjusiu agresyviu atsaku, pažeidimų atsiradimą (Crane et. al., 2014). C. A. Crane ir kolegos (2014) atliko tyrimą, kuriame analizavo specifinių psichotropinių medžiagų (alkoholio, kokaino, kanapių ir opioidų) vartojimo sąsajas su smurtu prieš intymų partnerį. Rezultatai parodė, kad priklausomybės nuo alkoholio ir kokaino yra reikšmingai susijusios su smurtu prieš artimą partnerį, tuo tarpu kanapių rūkymas ir opioidų vartojimas nėra reikšmingai susiję.

Priklausomai nuo teorinio požiūrio, vieni teigia, kad priklausomybė nuo psichotropinių medžiagų lemia nusikalstamumą, kiti teigia, kad nusikalstamas elgesys skatina žalingų įpročių vystimąsi, o treti teigia, kad tarp nusikalstamumo ir priklausomybių nėra priežastinio ryšio, tačiau šiuos kintamuosius sieja kažkoks trečias kintamasis (Ustinavičiūtė, 2012; Walters, 2012). G.D. Walters (2012) nustatė, kad yra ryšys tarp psichotropinių medžiagų vartojimo ir impulsinio kriminalinio elgesio. Vienas iš paaiškinimų gali būti toks, kad psichotropinės medžiagos neigiamai veikia neurokognityvines funkcijas, tokias kaip sprendimų priėmimas, ir skatina neatsakingai ir impulsyviai priimti sprendimą, o impulsyvūs, nepakankamai apgalvoti sprendimai susiję su pakartotinu nusikalstamumu. Minėtas autrius teigia, kad impulsyvus kriminalinis mąstymas yra tarsi mediatorius tarp priklausomybių istorijos ir recidyvizmo (Walters, 2012).

Remiantis aukščiau pateikta informacija, galima teigti, kad tam tikrų psichotropinių medžiagų vartojimas yra svarbus prognostinis veiksnys vertinant (smurtinio) nusikalstamumo riziką.

1.2 Apsauginiai veiksniai susiję su pakartotino nusikalstamumo prevencija

Mažai žinoma, kodėl asmenys, kuriems būdinga daug rizikos veiksnių gali visiškai nedemonstruoti delinkventinio elgesio. Žmonių elgesį lemia daug faktorių, ir net tais atvėjais, kai yra stirpus statistinis ryšys tarp rizikos faktorių ir tam tikro kriminalinio elgesio, tai nereiškia, kad

asmuo būtinai taip ir pasielgs. Vienas iš galimų paaiškinimų – apsauginių veiksnių įtaka rizikos faktoriams (Sullivan, 2013; Ulrich, Coid, 2011).

Apsauginiai veiksniai nėra taip plačiai tiriami ir aprašomi kaip rizikos veiksniai, tačiau jie yra ne mažiau svarbūs siekiant suprasti, kaip ir kodėl keičiasi asmens kriminalinis elgesys. T.P. Sullivan (2013) atliko tyrimą, kuriame 47 moterys, kurios patiria smurtą nuo intymaus partnerio, vedė kiekvieną dieną (2778 dienų) dienoraščius ir rašė, kada ir kokiomis sąlygomis kokio tipo smurtą (psichologinį, fizinį ar seksualinį) patiria. Dienoračių analizė parodė, kad dažniausiai moterys patiria psichologinį smurtą (27% per visas dienas), tuomet psichologinį ir fizinį (6% per visas dienas). Tačiau didžiąją dalį likusio laiko (62% per visas dienas) nepatiria jokio smurto. Niekam nekyla abejonių, kad svarbu išsiaiškinti rizikos faktorius, įtakojančius smurtą prieš intymų partnerį, tačiau T.P.Sullivan į šią situaciją žiūrint iš kitos pusės, ir teigia, kad dar svarbiau gali būti išsiaiškinti apsauginius faktorius, kurie įtakoja smurto prieš intymų partnerį nepasireiškimą didžiąją laiko dalį.

Apsauginiai veiksniai gali užkirsti kelią naujų rizikos veiksnių atsiradimui bei nutraukti esamų rizikos faktorių įtaką kriminaliniam elgesiui, arba sąveikaujant su rizikos faktoriais gali bent sumažinti pastarųjų įtaką. Didesnis apsauginių veiksnių skaičius bei jų reikšmė asmeniui didina prosocialaus elgesio tikimybę Nepaisant to, kad asmeniui gali būti būdingi keli rizikos veiksniai, apsauginiai veiksniai gali tarnauti kaip prevencinė priemonė ir apsaugoti asmenį nuo delinkventinio elgėsio (Giedrytė, Venckevičienė, Labanauskaitė, 2014).

Svarbu suprasti, kad kai kurie dinaminiai rizikos veiksniai gali būti paversti į apsauginius veiksnius (Ulrich, Coid, 2011). Darbo pradžioje buvo aptariami sekantys rizikos veiksniai: 1) pajamos, 2) išsimokslinimas ir intelektas, 3) santykiai su aplinkiniais bei 4) psichotropinių medžiagų vartojimas, kurie turi savybę keistis.

1.2.1 Pajamos

Jei asmuo susiranda darbą ir gauna pakankamai pajamų, kad galėtų išlaikyti save ir savo šeimos narius (jei tokie yra ir jei tai reikalinga), tuomet pajamos tampa apsauginiu veiksniu. S. Ulrich ir J. Coid (2011) nustatė, kad buvusiams kaliniams darbas yra reikšmingas veiksnys pirmaisiais laisvės metais. Tačiau žiūrint į ilgalaikę perspektyvą, minėti tyrėjai teigia, kad šis faktorius neturi apsauginio efekto. Jei buvęs kalinys pirmaisiais laisvės metais susiranda darbą, pradeda gauti pajamas, turi gyvenamąją vietą, tuomet pajamos ir darbas tampa reikšmingu

apsauginiu veiksniu (Ulrich, Coid, 2011), kuris greičiausiai eliminuoja riziką nusikalsti, vardan poreikių patenkinimo tą pačia akimirką.

1.2.2 Intelektas

E.Kandel ir kolegų (1988) atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad asmenys turintys aukštą riziką nusikalsti, kurių šeimos nariai (tėvai įvykdė žiaurius nusikaltimus) turi kriminalinę istoriją, tačiau nei karto nepažeidė įstatymo vidutiniškai turi aukštesnį IQ koeficientą (108,8), lyginant su kitų rizikos grupių nariais (102). Kadangi tyrimo autoriai nurodė trūkumus, dėl kurių jų rezultatai galėjo būti ne visai tiklsūs, T.E.Moffit, J.L.White ir P.A.Silva (1989) nusprendė atlikti panašų tyrimą su berniukais ir mergaitėmis (ne tik su vyrais, kaip E.Kandel ir kolegos), kuriuose buvo stebimas delinkventins elgesys iki 15 metų. Gauti rezultatai patvirtina E.Kandal ir kolegų mintį, kad aukštesnis IQ koeficientas mažina delinkventinio elgesio riziką tiek berniukų, tiek mergaičių tarpe. T.E.Moffit ir kolegos (1989) sutinka su E.Kandal ir kolegų (1988) kita mintimi, kad labai aukštas IQ gali padėti berniukams, kuriems būdinga labai didelė delinkventinio elgesio rizika, nesielgti delinkventiškai.

1.2.3 Santykiai su aplinkiniais

Aukščiau kalbama, kad santykiai su aplinkiniais yra svarbus prognostinis dinaminis veiksnys vertinant pakartotiną riziką nusikalsti. Tačiaus santykiai su aplinkinais gali būti svarbiu apsaugančiu faktoriumi. S. Ulrich ir J. Coid (2011) tyrimo metu nustatė, kad “socialinis palaikymas”, “emocinis palaikymas”, “laisvalaikis su draugais ir šeimos nariais (neturinčiais kriminalinio elgesio istorijos), „įsitraukimas į religinę veiklą“ ir “artimi santykiai su kitais” turi apsauginį efektą prieš smurtinį elgesį. 4 iš 5 veiksnių yra susiję su santykiais. Socialinis palaikymas ir laisvalaikio leidimas su šeimos nariais ir/arba draugais pasirodė reikšmingu apsauginiu faktoriumi ir daugiau nei 3 metams praėjus po išėjimo iš įkalinimo įstaigos. Emocinis palaikymas pasirodė svarbus iki 2 metų buvimo laisvėje po bausmės atlikimo, tačiau po 3 ar daugiau metų, šis veiksnys jau nebetenka apsauginio efekto. Įdomiausia pasirodė tai, kad artimi santykiai kaip apsauginis veiksnys neturi apsauginio efekto pirmaisiais gyvenimo metais laisvėje. Efektas atsiranda ir išlieka tik praėjus metams po paleidimo iš įkalinimo įstaigos.

1.2.4 Psichotropinių medžiagų vartojimas

Aukščiau buvo aptarta, kad tokie žalingi įpročiai, kaip alkoholio ar narkotinių medžiagų vartojimas yra nusikalstamą elgesį prognozuojantys veiksniai. Asmenys, kurie yra priklausomi nuo psichiką veikiančių medžiagų, patekus į kalėjimus turi galimybę (kai kuriais atvėjais jiems netgi privaloma) kreiptis pagalbos. Lietuvos įkalinimo įstaigose veikia Lenkijos specialistų adaptuota programa, skirta būtent laisvės atėmimo vietų įstaigoms, paremta Anoniminių alkoholikų ir Anoniminių narkomanų 12-kos žingsnių filosofija. Kadangi ši programa, remiantis Kalėjimų departamento prie Lietuvos respublikos teisingumo ministerijos 2014 metų veiklos ataskaita, pilna apimtimi taikoma tik Vilniaus ir Panevėžio pataisos namuose, tai kitose laisvės atėmimo vietų įstaigose taikomas šios programos pirmas etapas – įžanginiai grupės užsiėmimai. Taip pat taikomos programos Elgesys-Pokalbis-Pasikeitimas (EPP). Per 2014 buvo apmokytas ženklus laisvės atėmimo įstaigų darbuotojų skaičius.

Vienas iš efektyviausių būdų gydyti priklausomybes yra kognityvinė eglesio terapija, kurios tikslas yra pakeisti asmens įsitikinimus ir nuostatas, ir įamžinti (*angl. perpetuate*) žalingų įpročių galimas neigiamas pasėkmes. Tokiu būdu padidėja asmens kontrolės lokusas ir saviveiksmingumas ko pasekoje sumažėja atkryčio tikimybė (Davis, Doherty and Moser, 2014).

Priklausomybę nuo psichiką veikiančių medžiagų galima išsgydyti tiek aliekant bausmę įkalinimo įstaigoje, tiek esant laisvėjė ir tokiu būdu bus vienu, rizikingą elgesį galinčiu išprovokuoti, faktoriumi mažiau.

1.2.5 Įsitraukimas į religinę veiklą

Kriminologiniuose tyrimiuose pastebimas atvirkštinis ryšys tarp religijos ir kriminalinio elgesio. Manoma, kad įsitraukimas į religinę veiklą, priklausymas religinei grupei, maldos namų lankymas, tarnauja kaip apsauginis veiksnys kriminaliniam elgesiui. S. Ulrich ir J. Coid (2011) savo tyrime išskyrė 5 apsauginius veiksnius, vienas iš kurių buvo įsitraukimas į religinę veiklą. Remiantis anksčiau minėta T. Hirshi kontrolės teorija, galima manyti, kad kaip ir mokykla skatina formuotis mokinių elgesį paklūstantį taisyklėms, taip ir religinė bendruomenė formuoja/koreguoja savo narių elgesį ir nuostatas, skatina prosocialaus elgesio formavimą. S. Ulrich ir J. Coid (2011) nepavyko nustatyti kuriais metais po paleidimo iš kalėjimo šis faktorius tampa apsauginiu, ar kiek metų turi praeiti, kad jis netektų savo efekto. Įsitraukimas į religinę veiklą buvusių nuteistųjų tarpe nebuvo labai dažnas reiškinys, ir tai gali būti viena iš priežasčių, kodėl nepavyko gerai ištirti šį faktorių (Ulrich, Coid, 2011).

Remiantis Lietuvos žydų bendruomenės pavyzdžiu, galima pastebėti, kad bendruomenės nariai, nuo mažens yra mokomi prosocialaus elgesio formų. A. Segal ir R. Bandzevičienė (2012) ruošiant savanorių lyderystės įgūdžių ugdymo programą, skirta Lietuvos žydų bendruomenės paaugliams dirbantiems su jaunesniais vaikais stovyklose, įtraukė į programą socialinio centro klientų lankymą bei pagalbą jiems atliekant kasdienius namų ruošos darbus. Tai yra vienas iš pavyzdžių, kaip formuojamas prosocialus elgesys religinėse bendruomenėse. Savanoriai, kurie dalyvauja programoje, vėliau dirba su jaunesniais vaikais, perteikia jiems suformuotas vertybės, tokias kaip rūpinimasis savo artimuoju, pagarba vyresniems ir t.t.. Gaunasi, kad visi aktyvūs bendruomenės nariai, rūpinasi vienas kitu ir visada pasiruošę padėti poreikiui esant. Tokiu būdu sąveikauja keli apsauginiai veiksniai – įsitraukimas į religinę veiklą, formujami glaudūs santykiai su aplinkiniais, bendruomenės nariai, kuriems reikia materialinės pagalbos, gali kreiptis į socialinį centrą, bei visuose religinėse bendruomenėse vyksta skirtingi mokymai, kurių metu suteikiamos naujos žinios bei vyksta visapusiškas asmens lavinamas (Segal, Bandzevičienė, 2012).

1.3 Tyrimo problema, tikslas, uždaviniai

Problema. Nagrinėjant mokslinę literatūra, galima aptikti nemažai tyrimų, nagrinėjančių įvairius rizikos veiksnius, kurie yra svarbūs vertinant asmens pakartotino nuskalstamumo riziką. Šie veiksniai yra pakankamai plačiai išnagrinėti tiek užsienio, tiek Lietuvos autorių, tačiau, galima pastebėti, kad į pakartotino nusikalstamumo rizikos vertinimą yra nepakanamai žiūrima per apsauginių veiksnių prizmę. Tai rodo, kad nepaisant didelio kiekio atliktų tyrimų su (buvusiais) kaliniais ar asmenimis, kurie elgiasi delinkventiškai, ši sritis nėra pakankamai ištirta.

Ką reiškia būti buvusiu kaliniu? Ką buvusiam kaliniui reiškia laisvė? Kaip jis ją suvokia? Gilinantis į šią temą, buvo pastebėta, kad siekiant atsakyti į panašius klausimus dažniausiai naudojami kiekybiniai tyrimai, t.y. tyrėjai pateikia daugybę klausimų, ir žiūri kaip į juos atsako tiriamieji, ir remiantis atsakymais į pateiktus klausimus apibendrina juos bendrajai populiacijai, tačiau labai mažai tyrėjų siekiant atsakyti į tokio pobūdžio klausimus renkasi kokybinius metodus. Kas gali geriau atsakyti, ką reiškia būti buvusiu kaliniu jeigu ne pats buvęs kalinys, kuris pažeidė įstatymą, pateko į įkalinimo įstaigą, atliko bausmę ir išėjo į laisvę? Kokybinis tyrimas šia tema gali suteikti įžvalgų ir minčių asmenims, kurie dirba su nuteistaisiais, su buvusiais kaliniais, gali leisti geriau suprasti kaip laisvę mato ir patiria asmenys, kurie atliko laisvės atėmimo bausmę.

Į visą tai atsižvelgus formuluojamas šio darbo **tikslas –** suprasti, ką reiškia būti buvusiu kaliniu, ką reiškia laisvė per laisvės atėmimo bausmę atlikusio asmens prizmę (šiuo atvėju remiamąsi Lietuvos kalinių globos draugijos klientų patirtimi).

Tyrimo tikslui pasiekti buvo buvo formuluojami žemiau esantys **uždaviniai:**

1. Paimti interviu iš asmenų, kurie atliko laisvės atėmimo bausmę ir išėjo į laisvę;
2. Išanalizuoti surinktus duomenis ir išskirti svarbiausius aspektus, susijusius su laisvės patyrimu, kad šį fenomeną galima būtų suprasti per tiriamųjų suvokimo prizmę.

3. Metodika

3.1 Fenomeno formulavimas

Šios temos formuluotė atsirado diskusijos su šio darbo vadove, prof. dr. Rita Žukauskiene, metu. Aptarinėjome mano profesinę praktiką, kurią atlikinėjau Lietuvos kalinių globos draugijoje, ir pagalvojome, kad nesame girdėję, kad Lietuvoje būtų atliekami tyrimai su buvusiais kaliniais apie jų laisvės patyrimą, t.y. kaip jie jaučiasi laisvėje, ką jiems reiškia būti laisvu žmogumi. Paieškojus mokslinę ar populiariąją literatūrą šia tema, tapo aišku, kad daug daugiau tiriami bausmę atliekantys asmenys, negu į laisvę išėjusieji, be to buvo pastebėta, kad dauguma tyrimų yra kiekybiniai. Norisi priminti, kad iki tyrimo atlikimo sąmoningai neskaičiau mokslinės literatūros panašiomis temomis, kad ši informacija neįtakotų būsimų darbo rezultatų. Iki patiestyrimo atlikimo stengiausi tik atsirinkti mokslinę literatūra, ir kaupiau ją iki tol, kol buvo atlikta interpretacinė fenomenologinė analizė.

3.2 Tyrimo dalyviai

Siekiant aiškiausiai pamatyti, ką reiškia būti buvusiu kaliniu, ir ką jam reiškia laisvė, kaip jis ją suvokia, į tyrimą buvo įtraukiami asmenys, kurie pažeidė įstatymą, buvo nuteisti laisvės atėmimo bausme ir ją atlikus išėjo į laisvę. Tyrime dalyvavo 6 žmonės, gyvenantys Vilniaus mieste. Jų amžius svyravo nuo 23 iki 52 metų, visų lytis – vyriška, paskutiniai laisvės atėmimo bausmės laikotarpiai svyravo nuo 5 iki 17 metų. Tyrime dalyvavo rusų ir lietuvių tautybės asmenys. Atrenkant tyrimo dalyvius buvo keliami reikalavimai, kurie tyrimo požiūriu yra svarbūs: 1) tyrimo dalyvis atliko laisvės atėmimo bausmę, kurios trukmė buvo ne mažesnė kaip 6 mėnesiai, 2) tyrimo dalyvis išėjo į laisvę ne mažiau kaip prieš 6 mėnesius. Imtis buvo sudaryta patogiuoju būdu. Lietuvos kalinių globos draugijos Reabilitacinio centro vadovė apskambino asmenis, kurie atitinka aukščiau išvardintus kriterijus ir pakvietė sudalyvauti tyrime.

Tyrimo dalyvis Jonas iš įkalinimo įstaigos išėjo daugiau nei prieš pusmetį. Bausmės trukmė buvo 9 metai. Nusikaltimas buvo padarytas išgėrus alkoholio. Iki patekimo į kalėjimą nebuvo baustas laisvės atėmimo bausme, tačiau buvo nusižengęs įstatymams, ir jam buvo skirtos administracinės nuobaudos. Prieš susitinkant su tyrėju, Jonas labai nerimavo, kelis kartus klausė Reabilitacijos centro vadovės, ar tikrai niekas nesužinos, kad jis sutiko duoti interviu. Susitikus su tyrėju, jis dar porą kartų paklausė to paties, ir įsitikinęs, kad jo tapatybė, tikras vardas, datos ir

adresai ar bet kokia kita informacija, atskleidžianti jo tikrąją asmenybę bus pakeisti, sutiko duoti interviu. Interviu metu jautėsi, kad Jonas kalbėjo noriai, ir pasakojo apie savo patirtį pakankamai plačiai. Pasibaigus interviu, sutikome jo draugą Giedrių, ir Jonas pasiūlė ir jam sudalyvauti tyrime ir duoti interviu. Norisi paminėti, kad tai buvo mano pirmas gyvenime susitikimas su buvusiu kaliniu, ir aš pats labai nerimavau, ir nežinojau ko tikėtis, ir kaip interviu pasiseks, kiek asmuo bus linkęs kalbėtis, pasakoti. Tačiau tik prasidėjus interviu, pakankamai greitai nusiteikiau, kad ne dabar laikas nerimauti ir reikia susikaupti ir įdėmiai klausytis.

Tyrimo dalyvis Giedrius iš įkalinimo įstaigos išėjo daugiau nei prieš 5 metus. Laisvės atėmimo bausmės trukmė buvo 11 metų. Nusikaltimą Giedrius padarė alkoholinio delyro būsenoje, po kurio 9 dienas jį gaivino. Tyrimo dalyvis iš pradžių nenorėjo duoti interviu, nes nežinojo ką jam reikės daryti. Paaiškinus, kad bus užduoti keli atviri klausimai, į kuriuos jam reikės atsakyti, kaip jam atrodo geriausiai, Giedrius sutiko. Interviu pradžioje matėsi, kad Giedriui neramu, jis bandė pažiūrėti kas užrašyta ant lapelio. Vėliau tyrimo dalyvis apsiramino, ir pokalbis tapo aiškesnis. Giedrius minėjo, kad išėjęs iš kalėjimo jis pradėjo mokytis religijos mokslų, gavo diplomą, dirba apmokamą darbą bei turi vietą, kur gali nakvoti. Giedrius pasakė, kad kiekvieną rytą atsibudęs galvoja, kad turi galimybę padaryti kažką gero, ir šiandien diena nepraėjo veltui, nes mažų mažiausiai padėjo man, kad sutiko sudalyvauti tyrime. Bendraujant su Giedriumi, jaučiausi kažkiek nejaukiai dėl per didelio amžiaus skirtumo (Giedrius du kart vyresnis), kai suaugęs vyras pasakoja apie savo gyvenimo klaidas.

Tyrimo dalyvis Tomas iš įkalinimo įstaigos išėjo daugiau nei prieš 3 metus. Tomas įkalinimo įstaigoje praleido 3 su puse metų. Jis kalbėjo labai noriai, ir po interviu pasakė, kad kartais norisi pasipasakoti, pasikalbėti su naujais žmonėmis. Po interviu papasakojo apie dabartinę savo problemą su teisėsaugos pareigūnais ir kaip ją bando savarankiškai spręsti. Gimtoji kalba – rusų; tam tikrais momentais, tyrimo dalyvis kalbėdavo rusiškai (kartais iš įpročio, o kartais nežinodamas kai kurių žodžių lietuvių kalba). Tomas lanko mokymus ir tvarkosi dokumentus, kad gautų kambarį bendrabutyje. Kolkas nedirba, tačiau teigia, kad visai neprieštarautų padirbėti bent pusę etato, pageidautinai pagal įgytą specialybę. Pokalbiui pasibaigus, tyrimo dalyvis iškarto paprašė cigaretę, ir kai jam buvo duota viena, jis paprašė dar vienos savo draugui. Gavęs kelias cigaretes Tomas išėjo, lyg gavęs atlygį už atidirbtą laiką ir daugiau nei minutės nenorįs čia leisti savo laiko. Imant interviu jaučiausi pakankamai ramiai, buvo netgi kažkiek smalsu bendrauti su Tomu, nes esame beveik vienmečiai, ir galbūt todėl man su juo bendrauti buvo lengviausia.

Tyrimo dalyvis Vladas iš įkalinimo įstaigos išėjo mažiau nei prieš metus. Kalėjime jis praleido 17 metų. Teigia, kad buvo nubaustas už nusikaltimą, kurio nepadarė, ir jam buvo skirta

dvigubai didesnė bausmė nei turi būti skirta už tokius nusikaltimus. Pokalbio metu iškarto atkreipiau dėmesį, kad Vladas visiškai nevartoja žargono savo kalboje. Vėliau jo paklausiau, kaip taip atsitiko, kad nei vieno žargono nebuvo pavartota šnekamojoje kalboje, Vladas atsakė, kad jo nuomone, kalėjimo žargonas teršia žmogų, ir daro jį mažiau žmogumi. Prieš sutikdamas duoti interviu, šis tyrimo dalyvis paklausė, ką jam reikės daryti ir ko aš klausiu, nes kapstymasis po praeitį gali būti skaudus. Šiai dienai Vladas neturi gyvenamosios vietos, tačiau turi apmokamą darbą, ir teigia, kad jo tikslas šiai dienai tapti finansiškai nepriklausomu. Imdamas interviu jaučiausi nejaukiai. Gal taip atsitiko dėl amžiaus skirtumo arba dėl to, kad vis dėlto žmogus kalbėjo apie kai kurias jautrias temas, nors prieš sutinkant duoti interviu, Vladas pasakė, kad nenorėtų kapstytis po skaudžią praeitį.

Tyrimo dalyvis Marius šiai dienai yra paleistas iš įkalinimo įstaigos, tačiau jo laisvė vis dar yra apribota. Jo buvimo vietą periodiškai tikrina pareigūnai bei jis negali išvykti iš šalies. Marius įkalinimo įstaigoje praleido 15 metų ir į laisvę išėjo prieš 8 mėnesius. Gimtoji kalba – rusų, tačiau interviu metu puikiai kalbėjo lietuvių kalba, nevartojo jokio kalėjimo žargono, nebent tik nupasakoti kažką iš kalėjimo. Kai Reabilitacijos centro vadovė paskambino jam, jis lengvai sutiko. Interviu metu pakankamai atvirai kalbėjo. Bendraujant su Mariumi, labai jautėsi apgailestavimas iš jo pusės dėl jo poelgių ir susiklosčiusios situacijos. Momentais Mariaus akys net ašarojo. Jautėsi, kad jam labai trūksta bendravimo, kontakto su žmonėmis. Marius turi darbą ir gyvenamąją vietą, tačiau visiškai nesijautė jokio džiaugsmo ir noro gyventi geriau.

Dainių dalyauti tyrime pakvietė Tomas. Jie susipažino kalėjime, ir bendravimą tesia laisvėje. Dainius buvo paleistas iš įkalinimo įstaigos prieš 4 mėnesius, tačiau nepaisant antro tyrimo dalyvių atrankos kriterijaus (6 mėnesiai laisvėje arba daugiau), interviu su juo buvo įtrauktas į duomenų analizę, nes tai yra Dainiaus ketvirtas išėjimas į laisvę. Tarp pakartotinų nusikaltimų buvo didesnis nei 6 mėnesių laikotarpis. Interviu metu šis tyrimo dalyvis neturėjo nei darbo, nei gyvenamosios vietos. Dainius nebuvo labai iškalbingas, ir greičiausiai norėjo, kad jam būtų užduodami konkretūs klausimai, o ne atviri. Imant interviu, jaučiausi ramiai, gal šiek tiek šokiruotas, kad jaunas vyriškis, fiziškai stiprus, nesusiranda darbo ir visą savo jaunystę praleidžia kalėjimuose.

Visi tyrimo dalyviai tyrimo atlikimo metu buvo atlikę laisvės atėmimo bausmę ir paleisti iš įkalinimo įstaigos į laisvę ir visi buvo Lietuvos kalinių globos draugijos klientais. Kai kuriems tai buvo ne pirmas paleidimas iš įkalinimo įstaigos. Visi tyrimo dalyviai padarė smurtinius nusikaltimus.

1 lentelė. ***Tyrimo dalyvių duomenys***

Dalyviai	Laisvės atėmimo laikotarpis	Laikas po paskutinio paleidimo į laisvę
Jonas	9 metai	Daugiau nei 6 mėnesiai
Giedrius	11 metų	Daugiau nei 5 metai
Tomas	3,5 metai	Daugiau nei 3 metai
Vladas	17 metų	Apie 1 metai
Marius	15 metų	Daugiau nei 6 mėnesiai
Dainius	5 metai	Apie 4 mėnesius

Dalyviams buvo pateiktas „Sutikimo dalyvauti tyrime“ lapas (žr. 1 priedą). Pasirašydami šį lapą ir leisdami įrašinėti interviu, jie išreiškė norą dalyvauti tyrime. Prieš imant interviu buvo aptarti konfidencialumo ir anonimiškumo klausimai. Tiriamųjų vardai, paminėti adresai, datos ir kitų asmenų vardai yra pakeisti. Tyrimo dalyviai buvo supažindinti su darbo tikslais ir tolimesnių rezultatų panaudojimo galimybėmis.

3.3 Tyrimo metodai

Kokybiniai metodai padeda indentifikuoti kintamuosius, kurie vėliau gali būti tikrinami ir kiekybiniais metodais, be to, kiekybiniai matavimai ne visuomet yra tinkamiausi aprašymams ar situacijų interpretacijoms (Girdzijauskienė, 2006). Kokybinio tyrimo metodas suteikia galimybę pažvelgti į asmens patirtį visapusiškai, suvokti jo individualumą, socialinius santykius, atskleisti asmenų požiūrius, išgyvenimus, nuomonę ir patirtį. Šis metodas yra interpretacinio pobūdžio. Tyrimo rezultatai pateikiami aprašomuoju būdu, iliustruojant tiriamųjų citatomis (Girdzijauskienė, 2006).

M. Hoepfl (1997) apibendrino ir pateikė įvairių mokslininkų išskiriamus kokybinio tyrimo bruožus:

1. Kokybinio tyrimo duomenys gaunami iš natūralios aplinkos, t.y. iš ten, kur vyksta analizuojami reiškiniai

2. Tyrėjas – pagrindinis duomenų rinkimo ir analizės instrumentas;

3. Dažniausiai kokybiniams tyrimams naudojama dedukcinė duomenų analizė;

4. Tyrimo rezultatai pateikiami aprašomuoju būdu, iliustruojant juos tyrimo dalyvių citatomis

5. Kokybinis tyrimas – interpretacinio pobūdžio, kurio tikslas atskleisti asmens ar asmenų unikalią įvykių prasmę.

6. Kokybiniu metodu pabrėžiamas kiekvieno reiškinio, atvėjo išskirtinumas.

7. Tyrimo planas nėra nuspręstas iš anksto ir nekintamas, bet rutuliojas atliekant patį tyrimą.

8. Apie tyrimo kokybę sprendžiama iš specifinių patikimumo kriterijų.

(cit.pagal Girdzijauskienė, 2006)

Apibendrinant, galima suprasti, kad kokybinio tyrimo tikslas yra aprašyti asmens/asmenų patirtį taip, kaip ją suvokia patys tyrimo dalyviai, remiantis informacija, kurią jie paty suteikia.

Šiam kokybiniam buvusių kalinių laisvės patyrimo tyrimui buvo pasirinktas pusiau struktūruotas interviu duomenų rinkimo būdas ir interpretacinis fenomenologinis duomenų analizės metodas.

3.2.1 Pusiau struktūruotas interviu

Tyrėjai, kurie naudojasi interpretacine fenomenologine analize (IFA) siekia detaliai išanalizuoti, kaip tyrimo dalyviai suvokia ir kokias reikšmes priskiria reiškiniams, kurie su jais nutinka. Tokiu būdu tyrėjams reikalingas lankstus duomenų rinkimo būdas. Aišku nėra apribojimo, kokiais būdas galima ar negalima rinkti duomenis, tačiau dažniausiai IFA tyrimų duomenys renkami pusiau struktūruotu interviu metodu (Smith, Osborn, 2008). Pusiau struktūruotas interviu apibrėžiamas kaip pokalbis pagal iš anksto paruoštus klausimus, tačiau tyrėjas visuomet turi galimybę interviu metu užduoti papildomus klausimus, kurių nebuvo suplanavęs iš anksto. Pagrindinis šio interviu bruožas yra tas, kad tyrėjas turi būti pasiruošęs improvizuoti. Pateikiant atvirus klausimus, galima sulaukti išsamių atsakymų, kurie suteikia daug informacijos nagrinėjama tema. Esant tokiam interviu, susikuria laisvesnė atmosfera nei kitokio interviu metu (Girdzijauskienė, 2006). Ruošiantis pusiau struktūruotam interviu buvo remiamąsi S. Girdzijauskienės (2006) išsvardintais 6 pasiruošimo žingsniais:

1. “Minčių lietus“. Ant atskiro lapo buvo surašytos visos kilusios mintys susijusios su nagrinėjama tema;
2. Ant kito lapo anksčiau užrašytos mintys buvo sugrupuotos, sujungtos pagal prasmę. Kiekvienam pogrupiui buvo suteiktas pavadinimas;
3. Buvo peržiūrėti visi išskirti pogrupiai ir netinkantys atmesti;
4. Kiekvienam pogrupiui buvo suformuluotas bendro pobūdžio atviras klausimas;
5. Kiekvienam atvirmam klausimui buvo suformuluota keletas šalutinių atvirų klausimų.
6. Pasirenkamas klausimų eiliškumas.

2 lentelė. Interviu klausimai, kurie buvo naudojami šiame tyrime

1. Prašau papasakokite savo gyvenimo istoriją *Šalutiniai klausimai*: kokia buvo Jūsų vaikystė? Kas vyko tuo periodu? Kaip jautėtės?
2. Ką Jums reikia būti laisvu žmogumi? *Šalutiniai klausimai*: Ką Jums reiškia laisvė? Kaip Jūs suvokiate laisvę? Kaip jaučiatės laisvėjė?

3.2.2 Interpretacinės fenomenologinės analizės metodas

Prieš apibūdinant analizės metodą, trumpai aprašysiu, kaip ruošiausi šiam tyrimui.

Pirmą kartą susidūriau su kokybiniu analizės metodu rašydamas bakalauro baigiamąjį darbą. Ieškodamas tinkamo metodo, kurį galima savarankiškai išmokti, bei kuris tinka nepatyrusiems tyrėjams, padedamas Mykolo Romerio psichologijos dėstytojų kolektyvo, buvau nukreiptas į V.Braun ir V.Clarke (2006) straipsnį, kuriame detaliai aprašyti visi analizės žingsniai. Šio metodo tikslas išskirti svarbiausias nagrinėjamo reiškinio temas. Tai buvo mano pirma kaip tyrėjo patirtis atliekant kokybinį tyrimą.

Ruošiantis šiam tyrimui pradėjau skaityti literatūrą apie kitus kokybinius metodus. Iš pradžių aptikau A. Giorgi fenomenologinę analizę (FA), tuomet pradėjau skaityti apie A. Smith interpretacinę fenomenologinę analizę ir ieškoti informacijos, kuo šie du metodai skiriasi (klasikinė Giorgi FA leidžia sukurti tiriamo fenomeno apibrėžimą, IFA leidžia leidžia pažvelgti šiek tiek giliau į tiriamą fenomeną ir pamatyti jį per tyrimo dalyvių suvokimo prizmę). 2014 metais socialiniame

tinkle Facebook aptikau dr. Agnės Matulaitės skelbimą, dėl organizuojamų kasmetinių kokybinių tyrimų mokymų ir nusprendžiau juose sudalyvauti. Vienas iš mokymo ciklų buvo skirtas IFA metodui. Buvo įgytos teorinės bei praktinės žinios. Mokymai truko 4 dienas. Tais pačiais 2014 metais, kartu su darbo vadove pateikėmė paraišką į Lietuvos Mokslo tarybos studentų mokslinės veiklos skatinimo programą ir buvome atrinkti atlikti tyrimą. Buvo atlikta „Vaikų, mačiusių smurtą artimoje aplinkoje, patirties kokybinė analizė“ naudojant IFA metodą.

Siekiant suprasti ką reiškia būti buvusiu kaliniu ir ką jiems reiškia laisvė buvo naudojamas vienas iš kokybinių tyrimo metodų – interpretacinė fenomenologinė analizė (Smith, 2008). Atliekant šį tyrimą, buvo vadovaujamasi A. Smith (2008) nurodymais bei žiniomis, įgytomis mokymuose pas dr. Agnę Matulaitę. IFA metodas reikalauja aktyvaus tyrėjo įsitrukimo į analizės procesą. Šiuo metodu siekiama detaliai ištirti ir perteikti, kaip tyrimo dalyviai suvokia, kokias prasmes jie suteikia tam tikriems reiškiniams. Šis procesas reikalauja dviejų lygių interpretacinio aktyvumo. Tyrimo dalyviai bando suvokti tiriamą reiškinį, o tyrėjas bando suvokti, kaip tyrimo dalyviai suvokia nagrinėjamąjį reiškinį. Kitaip tariant IFA tikslas yra pažvelgti į tiriamą reiškinį tyrimo dalyvių akimis. Interpretacija apima du aspektus – 1) nustatyti reikšmes, kurios tyrimo dalyvių yra priskirtos, bei 2) tyrėjo bandymas suprasti, kokias reikšmes tyrimo dalyviai galėtų priskirti. Abu interpretacijos aspektai veda prie turtingesnės analizės (Smith, Osborn, 2008).

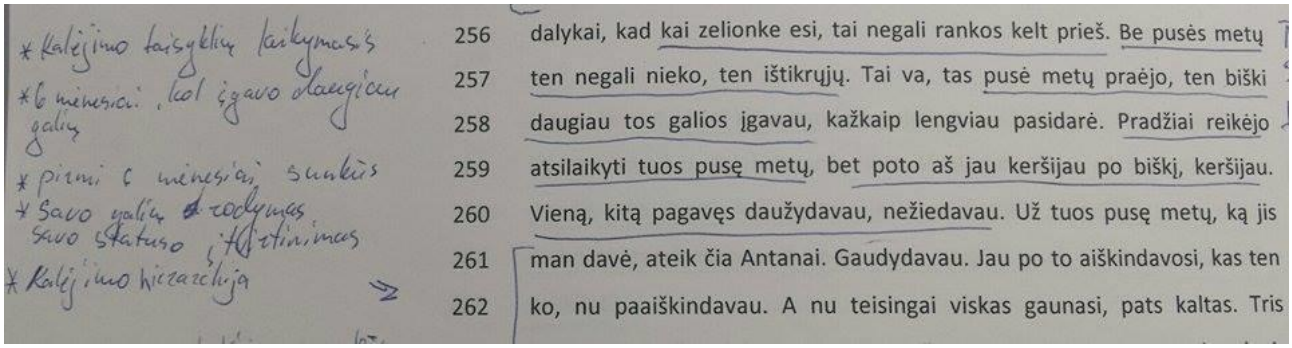
IFA susideda iš 7 etapų:

I etapo metu reikia susipažinti su duomenimis, t.y. atidžiai skaityti visą medžiagą, ir net ne vieną kartą. Jeigu tyrėjas pats rinko duomenis bei juos transkribavo, tuomet jis jau kažkiek turi informacijos apie nagrinėjamą reiškinį. Šiame etape reikia aktyviai skaityti informaciją bei klausyti audio įrašų. Tyrėjui svarbu būti susipažinusiam su visais duomenų aspektais. Imant interviu, būtina tekstą transkribuoti, patartina tai daryti pačiam tyrėjui. A.Smith ir M.Osborn (2008) teigia, kad vienas iš IFA reikalavimų yra įrašyti į audio prietaisą interviu. Tik tokiu būdu galima užčiuopti svarbią tyrimui informaciją. Vienos valandos audio įrašo transkribavimas užtrunka nuo 5 iki 8 valandų.

II etapo metu transkribtas yra skaitomas ir iš kairės pusės yra užrašomi fenomenologiniai komentarai, t.y. asociacijos, kurios kyla, apibendrinimai, prieštaravimai, panašumai, pasikartojimai ar pastiprinimai ir t.t. Nėra taisyklių, kaip reikia komentuoti, kiekvienas tyrėjas tai gali daryti, kaip jam yra patogiausia. Kai kurio transkribto dalys gali turėti daugiau informacijos, kai kurios mažiau. Šiame etape, tyrėjas turi savęs klausti: apie kokį savo patyrimą

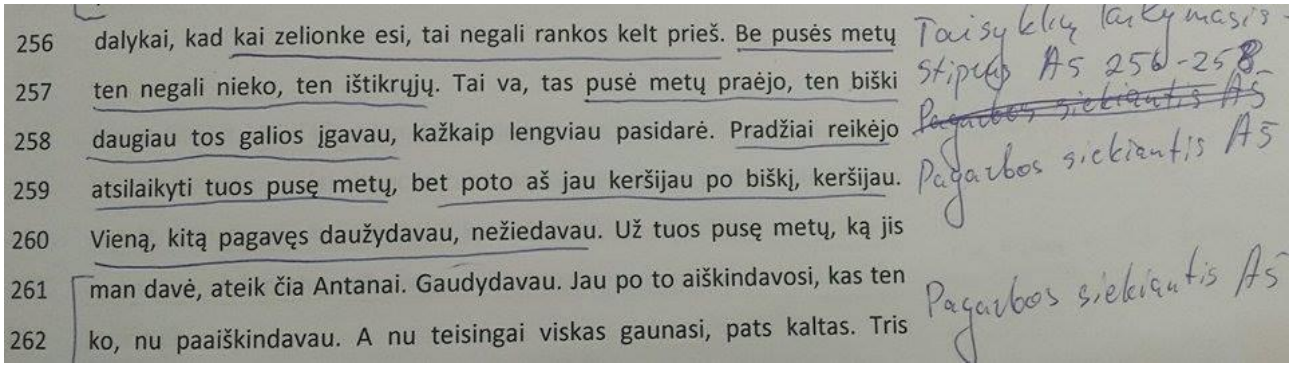
tyrimo dalyvis kalba? Ką šis patyrimas galėtų reikšti? Ar žmogui mano komentarai atrodo prasmingi?

Pabaigus komentuoti, grįžtama į teksto pradžią.

1 pav. ***fenomenologinių komentarų pavyzdys***

III etapo metu dešinėje transkribto pusėje užrašomos interpretacinės temos. Šioje stadijoje pirminiai komentarai yra tranformuojami į konkrečias temas, kurios apima surastos informacijos esmę. Temos gali skambėti abstrakčiau nei komentarai ir gali būti naudojama psichologinė terminologija. Tuo pačiu metu reikia pažiūrėti, ką ištikrųjų pasakė respondentas ir ar tai atitinka tyrėjo įvardintą temą.

2 pav. ***interpretacinių temų pavyzdys***

IV etapo metu interpretacinės temos surašomos ant atskiro lapo. Kad būtų patogiau, šalia temos galima surašyti citatos eilutės numerį, kad bet kuriuo momentu galima būtų greitai ir patogiai pažiūrėti į transkribtą.

V etapo metu ieškoma prasminių ryšių tarp temų ir bandoma jas apjungti į kekes. Kai kurios temos gali būti stambesnių temų potėmemis. Kai temos yra apjungtos, tuomet žiūrima į traskribtą, ar tikrai temos atspindi tai, ką kalba tyrimo dalyviai.

3 pav. ***apjungimas į kekes***

VI etapo metu kiekvienai temų kekei suteikiamas pavadinimas. Temos jungiamos į metatemas, t.y. ieškoma bendrumų tarp atvėjų. Metatema tampama, kai bent pusei dalyvių ji tinka.

VII etapo metu atliekamas galutinis atlikto darbo aprašymas. Metatemos aprašomos į nuoseklų tekstą, paaiškinamos ir iliustruojamos citatomis.

Kiekviename etape vyksta „validacijos“ procesas, t.y. tyrėjas nuolatos savęs klausia, ar tikrai tyrimo dalyviai tai turėjo omenyje, ar jie pritartų tam, ką aš darau (Smith, Osborn, 2008).

3.3 Tyrimo eiga

3.3.1 Informacijos rinkimas

Renkant informaciją kokybiniam tyrimui buvo pasirinktas „pusiau struktūruoto“ interviu metodas. Pradžioje buvo atliktas pilotinis interviu su tyrimo dalyviu Jonu. Pilotinio interviu tikslas buvo pažiūrėti, kaip tyrimo dalyvis reaguos į klausimus, kaip į juos atsakinės. Atlikus pilotinį interviu iškarto buvo pradėta transkribacija ir duomenų analizė. Pilotinis interviu parodė, kad klausimus nereikia koreguoti, tačiau tyrėjui reikia būti lankstesniam, reikia daugiau gilintis ir uždavinėti daugiau papildomų klausimų, kur galima. Šis interviu buvo įtrauktas į bendrą duomenų analizę.

Siekiant įgyvendinti tyrime keliamus tikslus ir uždavinius tyrimo dalyviai buvo renkami patogiuoju būdu. Lietuvos kalinių globos draugijos Reabilitacijos centro vadovė skambino buvusiems kaliniams, kurie periodiškai lankosi kalinių globos draugijoje ir prašė juos atvykti sutartu laiku. Kviečiami buvo tie buvę kaliniai, kurie įkalinimo įstaigoje praleido 5 arba daugiau metų, bei kurie išėjo iš įkalinimo įstaigos prieš pusmetį ar daugiau. Interviu buvo imami individualiai, skirtingu laiku. Keli interviu vyko vienas po kito, nes kai kurie tyrimo dalyviai

tarpusavyje bendrauja, tad jie vienas kito laukė gretimame kambaryje. Visi susitikimai vyko Kalinių globos draugijos patalpose, kur jiems yra pažįstama ir jauki aplinka. Visi interviu truko nuo 12 iki 28 minučių. Prieš pradedant pokalbį, tyrimo dalyviai buvo supažindinti su tyrimo tema, tikslu ir gautos informacijos panaudojimo galimybėmis. Kiekvienas tyrimo dalyvis pasirašė sutikimą dalyvauti dalyvauti tyrime, buvo atsiklausta, ar neprieštarauja, kad pokalbis bus įrašomas į audio prietaisą. Buvo aptarti konfidencialumo ir anonimiškumo klausimai.

Prieš pradedant interviu, pasiteiravau, kiek metų vyko laisvės atėmimo bausmė, prieš kiek laiko pasibaigė bausmės laikotarpis. Pradėjus interviu, pirmas klausimas buvo užduodamas pagal iš anksto pasiruoštą planą, o interviu eigoje buvo užduodami papildomi klausimai atsižvelgiant į pokalbio eigą, kurie skatino plačiau pasakoti apie tam tikrus aspektus. Baigus interviu ir išjungus audio prietaisą, į kurį buvo įrašomas pokalbis, su visais tyrimo dalyviais dar buvo šiek tiek pakalbama. Šių atsisveikinimo pokalbių metu, kai kuriais atvejais buvo išgaunama dar šiek tiek tyrimo atžvilgiu naudingos informaijos, kuri buvo fiksuojama ant atskiro lapo ir vėliau užrašyta į transkribtą.

3.3.2 Gautos informacijos apdorojimas

Surinkti duomenys buvo apdorojami taikant interpretacinės fenomenologinės analizės metodą, remiantis A. Smith ir M. Osborn (2008) pateiktais nurodymais bei mokymuose pas dr. Agnę Matulaitę įgytomis žiniomis ir praktika. Apdorojant kokybinius duomenis, surinktus 6 interviu metu buvo vadovautasi anksčiau aprašytais IFA 7 etapais.

I etape – visa surinkta interviu metu medžiaga buvo transkribuota. Visi pasisakymai buvo perrašomi pažodžiui ir kiekviena eilutė buvo sunumeruota nuo 1 iki 1610. Dalyvių tikrieji vardai buvo pakeisti į Jonas, Giedrius, Tomas, Vladas, Marius, Dainius. Pabaigus rašyti transkribtą, duomenys buvo dar porą kartų perskaityti, ir mažiausiai vieną kartą buvo perklausytas audio įrašas. II etapo metu visas transkribtas buvo dar vieną kartą atidžiai skaitomas, ir kairėje paraštės pusėje buvo rašomi fenomenologiniai komentarai – visos mintys, kurios kyla skaitant medžiagą. Šiame etape nuolatos buvo savęs klausiama, ar tyrimo dalyvis pritartų mano komentarams. III etapo metu dešinėje transkribto paraštėje buvo užrašomos interpretacinės temos. Visas transkribtas buvo dar kartą skaitomas nuo pradžių, buvo žiūrima į kairėje pusėje parašytus komentarus ir bandoma įvardinti temą, kuri šiek tiek abstraktesnė nei komentarai, bet tuo pačiu metu siejasi su tuo, ką pasakė tyrimo dalyvis. Kaip ir ankstesniame etape, nuolatos buvo savęs klausiama, ar tikrai tyrimo dalyvis kalba apie tai? IV etapo metu metu visos išskirtos temos buvo surašytos ant atskiro lapo.

Bendrai buvo išskirtos 385 interpretacinės temos. Šios temos buvo sukarpytos į atskiras juosteles (žr. 3 pav.) tam, kad būtų patogiau jungti jas į kekes. V etapo metu visos temos buvo išdėliotos ant grindų ir buvo ieškoma prasminių ryšių tarp jų. Periodiškai buvo žiūrima į transkribtą, kad galima būtų pasitikrinti, ar apjungtos temos atspindi tai, ką kalbą tyrimo dalyviai. VI etapo metu buvo ilgai galvojama, kaip tiksliausiai pavadinti temų kekes ir metatemas. VII etapo metu pradėta skaityti mokslinė literatūra ir pradedama ruoštis galutiniam metatemų nuosekliam aprašymui su iliustracijomis, bei analizės metu gautų rezultatų palyginimui su kitų tyrimų rezultatais bei teorijomis. VII etapas bus pabaigtas tuo momentu, kai šiame darbe bus parašytos išvados.

Svarbu paminėti, kad anksčiau nebuvau susidūręs ir neturiu jokios patirties bendravime su buvusiais kaliniais, ar apskritai su teisės pažeidėjais. Nesidomėjau anksčiau jokia moksline literatūra apie kriminalinį elgesį (tik magistro studijose buvo kriminalinio elgesio psichologijos kursas), apie pakartotiną nusikalstamumą, apie įkalinimą, ir su tuo susijusius aspektus. Tyrimui ruošiausi ir jį pradėjau be jokių išankstinių nuostatų, ir beveik viską, ką girdėjau iš tyrimo dalyvių, man buvo naujovės ir savotiški atradimai šioje srityje. Šis faktas galėjo kažkiek įtakoti rezultatų analizę, nes dėl žinių šioje srityje stokos, galėjau kažką svarbaus praleisti ar nepakankamai tiksliai įvardinti.

4. Tyrimo rezultatai

Atlikus interpretacinę fenomenolignę buvusių kalinių laisvės patyrimo analizę, buvo išskirtos dvi metatemos su joms priklausančiomis temų kekėmis. Gautą rezultatą pavaizdavau žemiau esančioje lentelėje.

3 lentelė. Buvusių kalinių laisvės patyrimo metatemų lentelė

Metatemos	Temų kekės		
Į kalėjimą nebegrįšiu	Man reikia pagalbos	Artimi žmonės man padeda	
		Aplinkiniai man padeda	
	Socializacija	Noriu bendrauti	
		Noriu tobulėti	
		Reintegracija	Noriu būti žmogumi
			Noriu būti kaip visi
	Reikia pradėti gyventi	Finansinio stabilumo siekimas	
		Įsikūrimas	
	Laisvė	Turiu laisvę rinktis	
		Niekas nebekontroliuoja	
		Laisvėjė susiduriu su iššūkiais	
Galiu ptartūkti	Man reikia pagalbos, kurios negaunu		
	Jaučiuosi vienišas		
	Alkoholizmo istorija		
	Aš – buvęs kalinys		
	Laisvė ne tokia, kokios tikėjausi		

Metatemų ir temų kekių pavadinimus pabandžiau įvardinti taip, kaip jas galėtų įvardinti tyrimo dalyviai (sau užduodu klausimą, ar tyrimo dalyviai pritartų tokiems pavadinimams? (Ar šie pavadinimai atspindi tyrimo dalyvių patyrimą?). Tyrimo metu buvo išskirtos dvi metatemos: 1) Į kalėjimą nebegrįšiu ir 2) Galiu pratrūkti.

4.1 Metatema Nr. 1 „Į kalėjimą nebegrįšiu“

Pirmoji metatema atspindi labiau teigiamą buvusių kalinių laisvės patyrimą, kuris skatina juos pakartotinai nenusikalsti. Žemiau pateiksiu detalesnę pirmos metatemos struktūrą ir pristatysiu gautą rezultatą pagal išskirtas temų kekes.

4 lentelė. Pirmoji temų kekė „Man reikia pagalbos“

1. Man reikia pagalbos
a. Artimi žmonės man padeda
Giedrius: „*Tėvukas pakeitė butą į kaimą, tai aš turėjau kur gyventi“*
Dainius: „*Ir dabar va [tėvai] skambinėja man, kad atvažiuok pas mus va gyvent.“*
Tomas: „*[Milda] gali nu pakalbėt su manim, apramint mane“*
Jonas: „*Ir man va šita ponia Milda pasiūlė atsigulti, nes sako tu jau pavargai nuo to išėjimo, ir tu išviso pavargai, reikia tau pailsėti“*
b. Aplinkiniai man padeda
Jonas: „*va sakau, jeigu ne tų žmonių pagalba, tai nežinau kas būtų“*
Vladas: „*...aš vis dėl to išėjau į laisvę tokiu būdu [anksčiau laiko]“*
Tomas: „*Man davė kelią kur eit, kur kreiptis pagalba ir kokia pagalba.“*
Giedrius: „*Vienas kitam perduoda patirtį pagal metodą tam tikra.“*
Dainius: „*Dabar tai čia toks draugas nuomojasi butą, tai mane priėmęs ten ant kambario.“*

Temų kekė „Man reikia pagalbos“ atspindi buvusių kalinių pagalbos iš aplinkos poreikį, kuris ypač jaučiamas išėjimo iš įkalinimo įstaigos į laisvę pradžioje. Pastebėjau, kad tyrimo dalyviai sulaukia pagalbos iš artimų žmonių, t.y. šeimos narių, arba Kalinių reabilitacijos centro vadovės Mildos, kuri kai kuriems tyrimo dalyviams pakeičia mamos figūrą. Taip pat tyrimo

dalyviai sulaukia pagalbos iš aplinkoje esančių žmonių, iš profesionalų, kurie su jais dirba. Bendrai tyrimo dalyviams suteikiama skirtingų formų pagalbą, pradedant nuo paprasto žmogiško pokalbio iki įdarbinimo ir laikino apgyvendinimo. Kadangi visi tyrimo dalyviai yra Lietuvos kalinių globos draugijos klientai, jie visuomet žino, kad turi vietą, kur gali kreiptis pagalbos bet kuriuo laiku.

5 lentelė. Antroji temų kekė „Socializacija“

2. Socializacija
a. Noriu bendrauti
Tomas: „*Nu va taip radau pažįstamus dar, kurie jau suprato, kad aš invalidas.“*
Marius: „*už grotų turiu omenyje, daugiau to bendravimo.“*
Vladas: „*...matyt, kaip gyvena artimieji ir nebūt kartu, šalia, vadinkim, būtų tikrai žiauriai sunku…“*
Jonas: „*Susiradau drauge… Neliūdna, yra su kuo pabendrauti“*
Giedrius: „...aš *tada būsiu, į mane kreips dėmesį.“*
b. Noriu tobulėti
Jonas: „*...mokausi, ta prasme specialybė bus prie kompiuterio“.*
Dainius: „*Nu žinai, geriau gyvent geriau, nei eiti atgal kažkaip“*
Vladas: „*...žmogus jeigu nori nesunaikint savęs, jis privalo keistis. Atsiranda tolerancija“*
Giedrius: „*...pažinti...Pykčius, baimes, seksualinius santykius, ir atlygint žmonėms. Ir gyvent pagal tas nuostatas.“*
Marius: „*...bandom ieškoti visokių užsiėmimų. Nu vat nueinam ir į bažnyčią, ko visą gyvenimą nebuvau daręs.“*
Tomas: „*...nu mastai kad ten daugiau nepakliūt...“*
c. Reintegracija
c.1 Noriu būti žmogumi
Vladas: „*Tai beliko...ieškot galimybių išlikt žmogumi įkalinimo įstaigoje, ir tiek.“*
Dainius: *„kad turėtų terpę kur galėtų būt, nu arčiau žmogiškumo rėmo vadinkim.“*
Jonas: „*Nu paprasčiausiai būti savimi... noriu būt kaip žmogus, išeit kaip žmogus.“*
Giedrius: „*Buvo sunku negrįžti į senus draugus. Nenorėjau to [seno] gyvenimo.“*
c.2 Noriu būti kaip visi
Vladas: „*...nu gyvent paprasčiausiai, kaip žmogus normalus gyvena.“*

Dainius: „*Normalų gyvenimą gyvent, kaip visi žmonės.“*
Gierdius: „*...aišku, darau ten klaidas visokias, kur nesusivaldai...grįžtu, turiu priemones.“*

Antroji temų kekė „Socializacija“ atspindi buvusių kalinių poreikį ir norą įsilieti į visuomenę. Buvo pastebėti trys pagrindiniai aspektai. Buvusiems kaliniams yra labai svarbus bendravimo aspektas. „*[Įkalinimo įstaigoje] gal daugiau buvo to bendravimo negu čia [laisvėje]“* (M, 1340)[1]. Kitas svarbus aspektas, kuris buvo pastebėtas, tai, kad buvę kaliniai supranta poreikio keistis svarbą. Šis poreikis keistis, kiekvieno tyrimo dalyvio suprantamas kiek savaip, tačiau galima įžvelgti bendrą tendenciją. Kažkas dalyvauja mokymuose, kuriuose siekia išmokti kažko naujo: “*<…> 640 valandų mokymų ir 120 valandų praktikos, tai per tą laiką bandysiu kažką išmokt.“* (J, 181), kažkas atrado naujas vertybes: *„Nu... vertybes atidariau gyvenime, kad kažkas, kažkam tai reikalingas ir t.t. ir pradėjau stengtis“* (G, 471) arba bando nepakartoti senų klaidų ir pradėti viską iš naujo: „*Nu naują gyvenimą tu darai <...>“* (T, 644). Taip pat tyrimo dalyviai pasakoja apie asmenybės tam tikrus pokyčius: „*anksčiau drovėdavausi tų žmonių“* (J, 303), o išėjus į lasvę „*ir kažkaip susibendrauji ir pašnekini ir šnekasi, nieko nereik tenai per prievarta kažko“* (J, 306).

Buvo pastebėta, kad tyrimo dalyviai, kurie siekia sugrįžti į visuomenę kalba apie du aspektus, kurie atspindi bendrą reintegracijos suvokimą. Buvę kaliniai pabrėžia siekį jaustis žmogumi: „*<...> turėti terpę kur galima būti, nu arčiau žmogiškumo rėmo vadinkim“* (V,1021) ir norą neišsiskirti iš visuomenės, t.y. būti kaip ir visi kiti: „*Pirmos mintys buvo, nu, kad normalų gvenimą pradėt“* (D, 1544).

6 lentelė. Trečioji temų kekė „Reikia pradėti gyventi“

3. Reikia pradėti gyventi
a. Finansinio stabilumo siekimas
Tomas: „*Jei pavyktų rast tokį darbą kažkur tai…kur galim sau pinigų padaryt normaliai...“*

[1] Ištrauka iš Mariaus transkribto. Toliau darbe ištraukos iš buvusių kalinių originalių tekstų bus žymomos jų vardų pirmosiomis raidėmis. Kiekvienas dalyvis turi tokį kodą: M-Mariu, G-Giedrius, V-Vladas ir t.t., Skaičius greta kodo nurodo vietą transkribte (eilutės numerį). Pvz., žymėjimas (M, 1340) turi būti suprastas kaip Mariaus interviu transkribto 1340 eilutė. Citatose įterpti laužtiniai skliaustai **„[...]“** nurodo juose pateikiamus autoriaus patikslinimus ar komentarus, o skliaustai „<...>“ nurodo, jog dalis teksto yra praleista.

Dainius: „*Pirmos mintys buvo…Darbą susirast. Įsidarbint, dirbt...“*
Marius: „*Būtų darbas, nereikia ten tų 5, 3 tūkstančių, nu normalus darbas… ne kaip našta, o kaip darbas, ištikrųjų toks darbas.“*
Jonas: „*Ką išmoksiu, gaunasi laikui bėgant kompiuteriu, ieškosiu darbą ar dar kažką.“*
Giedrius: „*ir vat palaipsniui da rbas atsirado, ten kaime prie žemės.“*
Vladas: „*Šiuo metu aš ieškau galimybės išgyvent... finansiška prasme vadinkim.“*
b. Įsikūrimas
Dainius: „*Didelė paklausa, darbo vietų laisvų daug Vilniuje. Nu va taip vat ir likau aš tam Vilniuj.“*
Vladas: „*Kažkiek įsikabinti į gyvenimą, kažką darytis savo, vadinkim.“*
Jonas: „*...pačiam viską pradėt nuo pat pradžių, nu vat toks jausmas, kad viskas prasidėjo kaip nuo vaikystės“*
Giedrius: „*Na ir atėjo tam tikras momentas, gyvenimiškas, surištas su moterim, santuoka...“*
Marius: „*...bandom kažką tai keist.“*

Trečioji temų kekė „Reikia pradėti gyventi“ atspindi buvusių kalinių tikslus, kuriuos jiems reikia pasiekti, kad sumažintų pakartotino nusikalstamumo riziką ir tuo pačiu metu, kad jie turėtų tam tikrą pagrindą, kuris suteiktų jiems galimybę išsikelti aukštesnius tikslus. Į šią temų kekė papuolė du aspektai. Pirmas aspektas susijęs su finansais, t.y. atsiskaitymas už senas skolas: „*Vistiek mąstai kad rast darbą kažkokį, nors kažkiek antstoliams atiduoti, po biški po biški“* (T, 889), *„Mane jau spaudė tų vadinamų skolų, nes reikia atidavinėti, reikia mokėti<...>“* (J, 130) ir finansinis stabilumas: „*Svarbu, kad pinigai būtų ir kad dirbt galėčiau“* (T, 908) „<...> *kad biški antstoliams atiduočiau, ir kad biški sau liktų pragyvenimui“* (T, 913)*, „*<...> *kažkaip pinigą reikia pasidaryt“* (D, 1587).

Antrasis aspektas susijęs su įsikūrimu, buvusiais kaliniais suprantamas, kaip gyvenamosios vietos susiradimas: „*Savarankiški namai, kurie va tuoj, ne už kalnų bus, kur su negalia gyvena“* (T, 878), susipažinimas su vietove: „<...> *iš pradžių tu išeini, nežinai kur eit. Tuščia gatvė“* (T, 644), „*vieni siunčia į Žirmūnus, kiti į Šiaurės miestelį, ir va taip 6 sykius varinėjau* <...>“ (J, 126), žinojimas, kur kreiptis kilus tam tikriems klausimams: „*su Milda pagalba gerai gyvensiu“* (T, 876). Į įsikūrimo suvokimą taip pat patenka tokie aspektai, kaip apsisprendimas

dėl artimiausios ateities planų: „*Kažkiek įsikabinti į gyvenimą, kažką darytis savo, vadinkim <...>*“ (V, 1091).

7 lentelė. Ketvirtoji temų kekė „Laisvė“

4. Laisvė
a. Turiu laisvę rinktis
Vladas: „*...badaut geriau negu valgyt bet ką, gyvent vienam, negu su bet kuo...*“
Giedrius: „*Aš žinau kas gera, kas bloga, ir aš turiu laisvę pasirinkti.*“
Marius: „*Visų pirma, nedarai to, ko nenori daryt, ir darai to, tą ką nori daryt.*“
Tomas: *...ir telefoną tu gali turėt su savim, ir skambint kam nori...*“
b. Niekas nebekontroliuoja
Tomas: „*...čia niekas tavęs nestebi, vaikštai kur nori, į parduotuvę pats eini kur nori...*“
Dainius: „*Niekas, kaip sakoma nekontroliuoja, nieks nieko.*“
Marius: „*[Laisvę] Pradeda vertinti tik tada, kada žiūri pro grotas.*“
Jonas: „*Ten lankydavausi. Gal pusė metų intensyviai, bet dabar kažkaip jau aptingau važinėt...*“
c. Laisvėje susiduriu su iššūkiais
Jonas: „*...gan sunku pritapt...ten jau vienas režimas, čia dar kitoksai...čia prie kiekvieno asmeniškai pritapt.*“
Marius: „*ne visada tai suprantama ar ne visada mokama tai įvertint, kai turi tą, ką turi.*“
Tomas: „*Svarbu neprasidėt su kažkuo tenais, su kuo nenori bendraut.*“
Dainius: „*...darbo dar negaunu. Laisvėje geriau. Aišku, nei ten sedėt kažkur tai...*“
Vladas: „*Šiuo metu aš ieškau galimybės išgyvent... finansiška prasme vadinkim.*“
Giedrius: „*...jau nebėgu nuo kančios, nuo skausmų, į alkoholį nebėgu. Yra kitos priemonės.*“

Ketvirtoji temų kekė „Laisvė“ atspindi svarbiausius aspektus susijusius su laisvės patyrimu, apie kuriuos kalbėjo tyrimo dalyviai. Buvo išskirti trys aspektai: pasirinkimo laisvė,

kontrolės nebūvimas ir sunkumai, su kuriais buvę kaliniai susiduria laisvėjė. Pasirinkimo laisvė pasireiškia per kelis aspektus – galimybė pasirinkti su kuo bendrauti, o su kuo nebendrauti: „*Nepatinka žmogus, perėjai į kitą pusę“* (M, 1395), *„susiradau drauge, dabar turiu naują draugę“* (J, 211), „*aš bandau apeiti visas tas vietas, kad nebūtų konfliktų rimtų“* (J, 332) „*<...> matyt, kaip gyvena artimieji ir nebūt kartu, šalia, vadinkim, būtų tikrai žiauriai sunku<...>“ (*V,1149); bei galimybė rinktis veiklas, kuriose nori dalyvauti ir galimybė nutraukti jas: „*<...> patarė grįžusiam eit į alkoholikus anoniminius. Taip ir padariau <...>“* (G, 482), „*<…> galiu apmastyt viską, nesivelt į emocijas vadinkim <...>*“ (V, 1151).

Antras aspektas, susijęs su buvusių kalinių laisvės patyrimu yra kontrolės nebūvimas. Tyrimo dalyviai kalbėjo apie kelis kontrolės nebūvimo aspektus – galimybė vaikščioti kur nori ir atvirkščiai: „*<...> čia niekas tavęs nestebi, vaikštai kur nori“* (T, 848), „*<...> bet dabar kažkaip jau aptingau važinėt“* (J, 157). Kitas aspektas, yra tai, kad tyrimo dalyviai laisvę suvokia kaip galimybę turėti tam tikrus daiktus, kurių negalima buvo turėti įkalinimo įstaigoje: „v*istiek ir telefoną tu gali turėt su savim, ir skambint kam nori <...>“* (T, 852).

Analizuojant duomenis, buvo pastebėta, kad buvę kaliniai iš dalies laisvę suvokia kaip tam tikrą iššūkį, kuriame reikia išmokti išgyventi, siekiant nebegrįžti į įkalinimo įstaigą: „*Bandau tokias situacijas apeidinėt, tų konfliktų vadinamų <...>“* (J, 341), „*Aš turiu instrumentus tuos, kuriuos galiu naudot, arba aš galiu eit ir gert, bet aš ten nieko nesurasiu <...> grįšiu į savo tą mėšlą“* (G, 538).

4.2 Metatema Nr. 2 „Galiu pratrūkti“

„ <...> dauguma žmonių,
kurie dabar iki šiol sėdi netgi džiaugiasi,
kad dar gali sedėt <...>“
(Tomas, 653)

Antroji metatema atspindi buvusių kalinių patyrimą, kuris labiau susijęs su neigiamu laisvės patyrimu, dėl kurio buvusiems kaliniams kyla didesnė pakartotino nusikalstamumo rizika. Žemiau pateiksiu detalesnę antros metatemos struktūrą ir pristatysiu gautą rezultatą pagal išskirtas temų kekes.

8 lentelė. Pirmoji temų kekė „Man reikia pagalbos, kurios negaunu“

1. Man reikia pagalbos, kurios negaunu
Marius: „*Išgydė! [sarkastiškai]. Po to, nusikaltimas, kalėjimas.“*
Dainius: „*Nėra pinigų, valgyt. Kažką, nieko. Būna, kad pasisavini ne tą daiktą ir vsio.“*
Tomas: „„*...netgi Milda negali man padėt. „*
Vladas: „*Gaunu tokį laišką iš Vilniaus apygardos teismo pirmininko...atleiskit, mes nieko Jums nebepadėsim.“*

Antrosios metatemos pirmoji temų kekė atspindi tyrimo dalyvių susidūrimą su įvariomis problemomis laisvėje, kurias jie negali, arba jiems nepavyksta savarankiškai išspręsti. Siekiant susitvarkyti su tam tikrais sunkumais, jiems reikalinga pagalba, tačiau ne visais atvejais aplinkiniai nori ar gali padėti ir todėl tyrimo dalyviai suvokia buvimą laisvėje kaip sunkesnę realybę nei įkalinimo įstaigoje. Tai labiausiai jaučiama tais atvejais, kai tyrimo dalyviai santykinai neseniai išėjo į laisvę ir dar yra reintegracijos procese, dar nesijaučia pritapę prie naujos aplinkos.

Dainiui išėjus iš įkalinimo įstaigos reikia susitvarkyti miegamosios vietos klausimą: „<...> *dokumentus susisiunčiau <...> pasakė, kad pastatysim ten į eilę, o aš ten net nesusiskambinu su ta socialine, nepagaunu dabar aš jos <...>“* (D, 1478). Dainius bando šitą klausimą spręsti savarankiškai: „<...> *dabar va taip ieškausi darbo po visą Vilnių“* (D, 1487), tačiau „<...> *vis numerį užsirašo, bet niekas nepaskambins, va vis dar neprijem“* (D, 1488).

Bendraujant su Mariumi, galima suprasti, kad jis dalyvauja projekte, kuris kažkiek padeda buvusiams kaliniams, tačiau Marius teigia, kad tos pagalbos neužtenka: „<...> *tas kažkiek tai moka, tai per mėnesį galima sakyt gavau 20 eurų. Gana?“* (M, 1385). „*Nu tiesa, dar jie padeda kažkiek tai maistu“* (M, 1387), „*Duoda kelioninį bilietą, kad nuvažiuoti tenai, į taip vadinamą darbą“* (M, 1388), „<...> *aš tuom už būtą nesumokėsiu“* (M, 1390).

Prieš susitinkant su Jonu, buvau paprašytas nuraminti jį, ir pakartoti jam, kad bus laimokasi anonimiškumo ir konfidencialumo principų, nes jis bijo sugrįžti į kalėjimą, ir kad ten kas nors sužinos, kad jis laisvėje pasakoja apie gyvenimą įkalinimo įstaigoje. Tai buvo pirmasis pilotinis interviu, ir iškarto ši informacija man sukėlė nuostabą, kad žmogui kyla mintys apie sugrįžimą į kalėjimą po 9 įkalinimo metų. Analizuojant interviu, tapo aišku, kad Jonas baiminasi agresijos proveržių: „*Jeigu duoda į straublį, tai ką, stovėsi žiūrėsi kaip tave daužys? Savigynos*

instinktas yra įgimtas, jis turi kažką daryt“ (J, 251). „*<...> ne duok D-ve tų muštynių vadinamų“* (J, 332), „*<...> pareigūnai tokiose variantuose [turi išankstinę nuostatą]“* (J, 340). Pasibaigus interviu, su Jonu dar pakalbėjome metodus, kuriuos jis taiko siekiant sutramdyti savo agresiją. Jis pasakė, kad stengiasi lankyti sporto salę ir ten išsikrauti. Niekas kitų būdų jam nepataria ir šioje vietoje pastebimas pagalbos poreikis, kurio Jonas negauna.

9 lentelė. Antroji temų kekė „Jaučiuosi vieniškas“

2. Jaučiuosi vienišas
Marius: „*Darbas pasibaigia ir turi eit namo. Namie kas, 4 sienos ir viskas.“*
Giedrius: „*...kai geri, tai lengva visur, ir draugus randi, ir... O kaip ne, ir nemoki gyventi.“*
Dainius: „*...buvau užsirašęs ... pas socialines darbuotojas...o aš ten net nesusiskambinu... nepagaunu dabar aš jos.“*
Tomas: *Ir vėl nežinai, kaip bendraut, kaip ieškot tų kalbų, kaip bendraut.“*

Antrosios metatemos antroji temų kekė atspindi tyrimo dalyvių bendravimo poreikio netenkinimą. Analizuojant duomenis, buvo pastebėta, kad tyrimo dalyviai siekia bendravimo, bet dėl tam tikrų priežasčių šis poreikis yra nepakankamai tenkinamas.

Analizuojant Mariaus inteviu, galima pajausti, kad didžiausia problema su kuria susiduria Marius šiai dienai yra bendravimo stoka. Jis jaučiasi vienišas: „*Darbas pasibaigia ir turi eit namo. Namie kas, 4 sienos ir viskas“* (M, 1341) o <…> „*ten buvo kažkaip, už grotų turiu omenyje, daugiau to bendravimo“* (M, 1327).

Bendraujant su Jonu, susidaro įspūdis, kad iš dalies bendravimo poreikis yra tenkinamas, jis bendrauja su mergina (buvo viename pasimatyme, ir interviu metu minėjo, ka yra suplanuotas antras pasimatymas), tačiau kyla bendravimo sunkumų su kitais asmenimis, nes: „*Nu aš kažkaip tai, tų vadinamų paniatkų prisipumpavęs ir nesamones darau“* (J, 95), jaučiasi, kad jis nepakankamai supranta aplinkinius žmones: „*Jeigu jūs čia gyvenat, tai viską ir turėtumėt žinot, ar aš turiu žinot?“* (J, 122).

Analizuojant kokybinius duomenis, gautus iš pokalbio su Tomu, galima pastebėti, kad, nepaisant sąlyginai ilgą buvimą laisvėjė šis tyrimo dalyvis taip pat susiduria su bendravimo sunkumais: „<...> *žmonės į tave kitaip žiūri* (T, 650), *bando atstumt tave“* (T, 651).

10 lentelė. Trečioji temų kekė „Alkoholizmo istorija“

3. Alkoholizmo istorija
Jonas: „*...šitą lemtingą dieną padarėm žmogžudystę. Per daug buvom išgėrę.“*
Giedrius: „*...turėjau tų problemų brendimo nuo 12 metų. Paragavau alkoholio. ...atradau alkoholį po pirmo išgėrimo...“*
Marius: „*Visa bėda ta, kad per anksti susipažinau su alkoholiu.“*
Dainius: „*Nu mano tėvai geria. Jie prasigėrę yra.“*
Tomas: „*Tėvas pradėjo vartot alkoholį su motina, o tada narkotikus netgi vartojo.“*

Vienas pirmųjų dalykų po visų interviu į kurį buvo atkreiptas dėmesys, kad visi tyrimo dalyviai (išskyrus Vladą) turi istoriją, susijusią su alkoholio vartojimu. Vieni dalyviai patys buvo priklausomi nuo alkoholio, kiti, interviu metu neminėjo apie savo priklausomybes, tačiau minėjo apie tėvų žalingus įpročius. Jonas, Giedrius ir Marius padarė nusikaltimus būdami apsvaigę nuo alkoholio: „*Būdavau girtas pagrinde visur. Išsiblaivydavau ir vėl ieškodavau kažką pagert ar dar kažką, nuotykių pasieškodavau* „(J, 65), „<...> *tą nusikaltimą padariu baltoj karštligei, vedamas savo norų. Balsai įsakė“* (G, 461), “<...> *eilinės išgertuvės su kaimynu. Ginčas. Smūgis. Žmogaus nėra, ir viskas“* (M, 1230). „*Aš net nežinojau, kad jis miręs“* (M, 1233). Dainius su Tomu užsiminė, kad jų tėvai buvo priklausomi svaigiųjų medžiagų: „*Nu mano tėvai geria. Jie prasigėrę yra“* (D, 1445), „*Tėvas pradėjo vartot alkoholį su motina, o tada narkotikus netgi vartojo. Mušosi šeimoje* <...>“ (T, 596).

11 lentelė. Ketvirtoji temų kekė „Aš buvęs kalinys“

4. Aš buvęs kalinys

Jonas: „*Nu aš kažkaip tai, tų vadinamų paniatkų prisipumpavęs ir nesamones darau. „*
Vladas: „*...nusikaltimą darantys žmonės gyvena kaip ir visi.“*
Dainius: „*...yra ta baimė [nusikalsti]...pragyventi reikia iš kažko.“*
Tomas: „*Ta įstaiga ištikrųjų nieko nekeičia, o padaro dar žiauresniu žogumi.“*

Į šią temų kekę papuolė visos temos, susijusios su tyrimo dalyvių kalinimo patirtimi, kuri turi įtakos jų būvimui laisvėje: <...> „*tu išėjai iš pataisos namų, tu žinai, kad tu jau buvau kalimas, tu buvai jau sedėjęs, tu esi jau...<...>“ (T, 648).* Tam tikrose situacijose, kuriose atsiduria buvę kaliniai, jie taiko principus, kuriuos taikė įkalinimo įstaigoje: “<...> *yra tokių situacijų, kad reikia gyvent kaip ir palei zonos ištikrųjų taisykles“* (J, 237). Dainiaus atvėju, jeigu jam nepasiseks greitu laiku įsidarbinti ir susirasi gyvenamąją vietą, tai jis gali imtis įsišaknijusių problemų sprendimo metodų: „*yra ta baimė [nusikalsti]...pragyventi reikia iš kažko“ (*D, 1582).

12 lentelė. Penktoji temų kekė „Laisvė ne tokia, kokios tikėjausi“

5. Laisvė, ne tokia, kokios tikėjausi
Tomas: „*Nes ištikrųjų išėjau iš įkalinimo įstaigos ir aš jau nežinojau pirma nuo ko pradėt.“*
Marius: „*...skola vis auga...Ne tai kad už butą, vaistų nėra už ką nusipirkt...tokia ta ir laisvė.“*
Dainius: „*...valkatos gyvenimas kažkoks tai.“*
Jonas: „*Žmonių klausi adreso, o jie nežino. Jeigu jūs čia gyvenat, tai viską ir turėtumėt žinot, ar aš turiu žinot?“*

Analizuojant kokybinius duomenis, buvo atkreiptas dėmesys, kad tyrimo dalyviai laisvėje susiduria su tam tikrais iššūkiais, apie kuriuos galimai nebuvo pagalvoję įkalinimo įstaigoje. Tas faktas, kad tyrimo dalyviai jau daugiau nei pusė metų yra laisvėje, rodo, kad jie ieško ir bando spręsti kilusias problemas priimtinais visuomenei būdais. Galima pastebėti, kad tų tyrimo dalyvių, kurie susirado darbą, gauna kažkokias pajamas, turi gyvenamąją vietą, kalboje nėra minties apie sugrįžimą į kalėjimą, apie kažkokius aspektus, kurie kalėjime buvo geresni arba lengvesni negu laisvėje. Tačiau kai kurie tyrimo dalyviai, kurie dar nesijaučia įsikūrę laisvėjė, išreiškia mintis, kad laisvėje jiems yra sudėtingiau, arba tam tikri aspektai (pvz, bendravimas – Mariaus atveju, galimybė

įsidarbinti – Jono, Tomo, Dainiaus atvėju, gyvenamoji vieta – Dainiaus) išsispręstų savaime, jei jie papultų atgal į įkalinimo įstaiga: *„Aš ten [įkalinimo įstaigoje] jaučiaus kaip vaikų namų sistemoj <...> , kad tik nėr ten panelių, alkoholio ir pinigų“* (J, 290); “*<...> už grotų turiu omenyje, daugiau to bendravimo“* (M, 1328); “*tai pas vieną ten dvi dienas permiegu, tai pas kitą <...> valkatos gyvenimas kažkoks tai [laisvėjė]“* (D, 1506).

5. Rezultatų aptarimas

Kelis mėnesius trukusio kokybinio tyrimo metu pavyko sukaupti tam tikrą kiekį duomenų, atspindinčių buvusių kalinių laisvės patyrimą. Šešių interviu transkripcijos sudarė 88 puslapius. Šioje dalyje, remdamasis kitų autorių empiriniais tyrimais pamėginsiu išsamiau aptarti tai, kas svarbiausia išryškėjo atliktame tyrime.

Šiuo tyrimu buvo siekta per buvusių kalinių suvokimo prizmę pažvelgti, ką jiems reiškia būti buvusiu kaliniu, kaip jie suvokia laisvę po išėjimo iš įkalinimo įstaigos. Kaip anksčiau buvo minėta, pirmoji išskirta metatema atspindi labiau teigiamą buvusių kalinių laisvės patyrimą ir veiksnius, kurie mažina pakartotino nusikalstamumo riziką, kitaip mokslinėje literatūroje dar vadinamus apsauginius veiksnius.

Rezultatų aptarimą pateiksiu sugretindamas apsauginius veiksnius su rizikos veiksniais. Pasirinktas būtent toks rezultatų aptarimo pateikimo būdas, nes dinaminiai veiksniai (tiek rizikos, tiek apsauginiai) turi savybę keistis, kas reiškia, kad pakitus tam tikram dinaminiams rizikos faktoriui, jis tampa apsauginiu veiksniu, ir atvirkščiai (Ustinavičiūtė ir kiti, 2010).

„Man reikia pagalbos“ ir „Man reikia pagalbos, kurios negaunu“. Duomenų analizė rodo, kad tyrimo dalyviai, išėję į laisvę susiduria su tam tikrais sunkumais, kuriuos įveikti savarankiškai jiems yra pakankamai sudėtinga, todėl jiems reikalinga pagalba ir palaikymas, kurį iš dalies tyrimo dalyviai gauna iš Lietuvos kalinių globos draugijos arba artimų jiems žmonių. Ši pagalba tarnauja kaip apsauginis veiksnys. Jei reikiama pagalba nesuteikiama, arba suteikiama nepakankamai (Dainiaus atveju, jam nepavyksta susitvarkyti reikiamus dokumentus bei išspręsti darbo ir būsto klausimus, Mariui reikia susitvarkyti su skolomis, tačiau įsidarbinti nepavyksta ir t.t.), tuomet klausimą belieka spręsti kriminaliniu būdu: „<...> *pragyventi reikia iš kažko* <...> *kažkaip pinigą reikia pasidaryt“* (D, 1583). Tokiu atveju pagalbos nebuvimas tampa rizikos faktoriumi, kuris padidina pakartotino nusikalstamumo riziką. Ypač ši rizika padidėja, jei asmuo kreipiasi pagalbos ar bando spręsti kilusius klausimus su draugų, kurie turi kriminalinio elgesio istoriją, pagalba. G. Sakalauskas (2015) ir B. Laursen ir kolegos (2012) patvirtina šią įžvalgą, kad asmenys, kurie elgiasi delinkventiškai, skatina ir kitus elgtis delinkventiškai ir tokiu būdu tik apsunkina socializacijos prcesą.

Tyrimo dalyvio Jono žodžiuose galima įžvelgti paaiškinimą, kodėl nuoširdi kitų žmonių pagalba ir palaikymas tarnauja kaip apsauginis veiksnys: *„Aš nenoriu gadint žmonėms [kurie padeda ir palaiko] nervus, nes jie man daug ištikrųjų padėjo, šnekėjo, viską,,*(J, 184). S.

Ulrich ir J. Coid (2011) tyrimo rezultatai patvirtina, kad socialinis palaikymas yra svarbus apsauginis veiksnys, bei jis turi ilgalaikį poveikį. Net po 3 metų būvimo laisvėje, šis faktorius turi apsauginį efektą.

„Socializacija“ ir „Jaučiuosi vienišas“. Buvę kaliniai išėję į laisvę suvokia, kad nuo to momento, kai juos įkalino iki paleidimo iš kalėjimo kažkas laisvėje pasikeitė ir tai turi įtakos jų laisvės suvokimui: „<...> *gyvenimas biški pažengęs į priekį. Kad atsilikęs, tai atsilikęs“* (M, 1280). Todėl tyrimo dalyviai supranta, kad siekiant įsilieti į visuomenę, socializuotis, jiems reikia užpildyti tam tikras spragas, kurios atsirado įkalinimo metu. Tai jie daro mokydamiesi. Jonas pradėjo lankyti informatikos kursus, Tomas pabaigė virėjų kursus, Giedrių dirbti išmokino tėvas ir t.t. Be to, vienas iš socializacijos aspektų, kuris geriausiai jaučiasi Mariaus interviu – tai bendravimo poreikio suvokimas: „*Vieną kartą, antrą kartą, trečią kartą išveš tave… ištikrųjų į durnyną“* (M, 1329); šio poreikio suvokimas verčia tyrimo dalyvius keistis: „*Su žmonėm geriau subendrauju. Anksčiau drovėdavausi tų žmonių. Kažkaip tai žiedavai į juos skersai <...>“* (J, 303), „*Sunkiau biški gal bendraut. Bet bandom kažką tai keist“* (M, 1282). Paskutinis išskirtas socializacijos aspektas, atspindintis tyrimo dalyvių laisvės suvokimą yra noras jaustis žmogumi bei neišsiskirti iš visuomenės: „*noriu būt kaip žmogus, išeit kaip žmogus“* (J, 210). Priešingai teigiamam socializacijos norui, pastebėjau, kad kai kurie tyrimo dalyviai laisvėje jaučiasi vieniši, nežinantys , kaip bendrauti. Ypač tai pastebima tuose tyrimo dalyviuose, kurie santykinai neseniai atgavo savo laisvę: „*Darbas pasibaigia ir turi eit namo. Namie kas, 4 sienos ir viskas,,*(M, 1341), „i*r vėl nežinai, kaip bendraut, kaip ieškot tų kalbų, kaip bendraut“* (T, 861). Šiuo sudėtingu periodu tyrimo dalyviams trūksta socialinio palaikymo. Bendraujant su kitais, jie gali išmokti kažko naujo, jausis tokiais pat žmonėmis, kaip ir aplinkiniai asmenys, nes jiems skiriamas dėmesys, tyrimo dalyviai gali pasikalbėti ir nejaustis vieniši (netgi interviu metu buvo jaučiama, kad su manimi noriai bendraujama, jiems norisi pakalbėti, norisi, kad kas nors paklaustų, kaip jiems sekasi), ir tokiu būdu, per socialinį palaikymą buvę nuteistieji negalvos apie pakartotiną nusikaltimą, negalvos apie tai, kad kalėjime jiems bus lengviau. Rezultate, per socialinį palaikymą padidės apsauginis efektas ir sumažės rizikos tikimybė (Ulrich, Coid, 2011, Ustinavičiūtė ir kiti, 2010).

„Reikia pradėti gyventi“ ir „Aš - buvęs kalinys“. Analizuojant tyrimo dalyvių interviu tekstus, buvo pastebėta, kad buvę kaliniai siekia įsikibti į laisvę ir pradėti gyventi normalų gyvenimą, kaip jie jį supranta. Šitam tikslui pasiekti, jiems reikia pakankamai greitai susirasti apmokamą darbą ir turėti pajamų šaltinį bei įsikurti, t.y. susirasti gyvenamą vietą ir susipažinti su aplinka. Pakankamai gerai šį poreikį apibūdina Marius: „*Būtų darbas, nereikia ten tų 5, 3 tūkstančių, nu normalus darbas, kad būtų, nu ne kaip našta, o kaip darbas, ištikrųjų toks darbas.*

*Gyvenimas būtų daug lengvesnis“ (*M, 1365). Šis atradimas sutampa su L.M.Knaap ir kolegų (2012) bei A. Pakalkaitės (2004) išvadomis, jog pajamos yra bene svarbiausias prognostinis pakartotino nusikalstamumo veiksnys jei nepavyksta per trumpą laikotarpį įsidarbinti.

Sprendžiant aukščiau minėtus klausimus, viena iš priežasčių, kodėl tyrimo dalyviai susiduria su sunkumais yra kalinio stigma. Tyrimo dalyviai mini, kad jaučia kitų žmonių išankstines nuotatas jų atžvilgiu „*Nes jeigu jis neteistas, o aš teistas, tai matomai ant manęs važiuos visa ta”* (J, 333), ir tai tik apsunkina jų buvimą laisvėje bei galimybes įsidarbinti. Šį radinį patvirtina H. Holzer ir kolegos (2003), teigdami, kad buvimas buvusiu kaliniu jiems apsunkina galimybes įsidarbinti ir užsidirbti pragyvenimui dėl kompetencijų, kurių jie neturėjo galimybės įgyti įkalinimo metu, stokos bei dėl darbdavių požiūrio į buvusius kalinius. Darbdaviai, netgi jeigu ir pasiruošę įdarbinti asmenį be patirties ir išsilavinimo, jie vistiek tikėsis iš darbuotojo tam tikrų dalykų – jie tikėsis, kad darbuotojas atvyks dirbti laiku ir kiekvieną dieną, stengsis ir prisiims bent kažkiek atsakomybės už padarytą darbą, bus patikimas. Kadangi didžioji dauguma buvusių kalinių (ir šiame tyrime pusė dalyvių buvo priklausomi nuo alkoholio ir dviejų dalyvių šeimos nariai turėjo/turi alkoholizmo istoriją) buvo priklausomi nuo psichotropinių medžiagų, tai tikėtina, kad darbdaviai nebus linkę juos įdarbinti. Be to, kai kurie darbdaviai paprasčiausiai nenori turėti reikalų su buvusiais kaliniais, vien tik dėl pačio fakto, kad jie buvo įkalinti (Holzer et al, 2003).

„Laisvė“ ir „Laisvė ne tokia, kokios tikėjausi“. Įkalinti asmenys, laisvės atėmimo įstaigoje kuria planus, mąsto ir galvoja apie tą momentą, kai pasibaigs laisvės atėmimo bausmė. Šio tyrimo dalyviai savo išėjimus įsivaizdavo skirtingai: Jonas norėjo atšvęsti laisvę *„<...> pirmutinės mintys, gausiu invalidumą, išgert, atšvęst <...>“* (J, 149), Vladas galvojo *“<...> įsikabinti į gyvenimą, kažką darytis savo <...>“* (V, 1091), Dainius planavo „*Darbą susirast. Įsidarbint, dirbt, butą įsigyt“* (D, 1544). R. Žukauskienė ir A. Laurinavičius (2010) teigia, kad kiekvienio nusikaltėlio kriminogeniniai poreikiai yra skirtingi, tačiau negebėjimas juos patenkinti priimtinu visuomenei būdu tik didina tikimybę pakartotinai nusikalsti ir grįžti į įkalinimo įstaigą. Išėjus į laisvę buvę kaliniai susiduria su realybe ir dažnu atveju supranta, kad laisvėje yra šiek tiek kitaip, nei jie tikėjosi (Dhami et al, 2006). Laisvėje buvę nuteistieji susiduria su tam tikrais gyvenimiškais sunkumais, kurie gali skatinti juos veikti, ir siekti savo tikslų, tokiu būdu sumažinant riziką pakartotinai nusikalsti, arba kurie gali atrodyti pernelyg sudėtingi, ir skatinti juos ieškoti lengviausio kelio tenkinti savo poreikius, tokiu būdu padidinant tikimybę pakartotinai nusikalsti. Šio tyrimo dalyviai taip pat laisvę suvokia kaip aplinką, kurioje jų niekas nekontroliuoja (išskyrus Marių, kuris yra lygtinai paleistas) ir kurioje jie turi platesnes pasirinkimo galimybes. Šie radiniai gali turėti svarbią įtaką buvusių kalinių motyvacijai spręsti kilusias problemas priimtinais

visuomenei būdais. H.Holzer ir kolegos (2003) taip pat teigia, kad nuo buvusių kalinių pasirinkimo galimybių priklauso jų tolimesnė sekmė.

Alkoholizmo istorija. Analizuojant surinktus duomenis, vienas pirmųjų dalykų į kurį buvo atkreiptas dėmesys, tai, kad beveik visi tyrimo dalyviai (išskyrus Vladą), arba jeigu ne jie patys, tai jų šeimos nariai buvo priklausomi nuo alkoholio. Alkoholio poveikis daugumos autorių aprašomas kaip vienas labiausiai prognozuojančių nusikalstamumą (Crane et al, 2014; Česnienė, Bandzevičienė, 2009; Ustinavičiūtė, 2012; Walters, 2012; Žukauskienė, Laurinavičius, 2010). Tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad tyrimo dalyviai po išėjimo iš įkalinimo įstaigos, vengia bendravimo su asmenimis, kurie gali paskatinti juos vartoti alkoholį: „*Bet ką ten važiuosi. Ten prasigert tik reikia su jais. Nevažiuoju.*“ (D, 1446), “*Buvo sunku negrįžti į senus draugus. Aš nenorėjau ir bijojau. Nu kaip bijojau. Nebijojau, bet nenorėjau paprasčiausiai.*“ (G, 483), arba užsirašė į anominių alkoholikų susirinkimus, kad padedant kitų nustotų patys gerti. Noras ir veiksmai, kurių dėka tyrimo dalyviai imasi veiksmų, kad sumažinti žalingų įpročių poveikį, sumažina tikimybę pakartotinai nusikalsti. R. Giedrytė ir kolegos (2014) teigia, kad didesnis apsauginių veiksnių skaičius didina prosocialaus elgesio tikimybę, bei tarnauja kaip prevencinė priemonė ir apsaugo buvusius nuteistuosius nuo delinkventinio elgesio pasireiškimo.

Įsitraukimas į religinę veiklą. Ši tema nebuvo pakankamai išplėtota šiame tyrime, nes tik du tyrimo dalyviai pasidalino savo religinės veiklos patyrimu. *„<...> į kalėjimą uždarė už tą nusikaltimą, ir vat tenai, tenai po tam tikrų veiksmų, prisiminimų ir taip, tokio, nu... atsiminiau, kad D-vas toks yra <...> nu vat kreipiausi, kai supratau ir išgyvenau dvasinę patirtį“* (D, 463). *„<...> nueinam ir į bažnyčią, ko visą gyvenimą nebuvau daręs“ (*M, 1299). Analizuojant Dainiaus ir Mariaus transkribtus galima aiškiai suprasti, kad įsitraukimas į religinę veiklą jiems tarnauja kaip apsauginis veiksnys. Taip pat ir S. Ulrich ir J. Coid (2011) savo tyrime išskyrė šį faktorių, kaip turintį apsauginį efektą. Tačiau nei minėtų autorių, nei šiame tyrime ši tema nebuvo pakankamai išplėtota dėl duomenų trūkumo. Šią įžvalgą derėtų išplėtoti kituose panašaus pobūdžio tyrimuose, nes šis faktorius gali turėti svarbią praktinę vertę buvusių nuteistųjų resocializacijos procesui.

Tyrimo trūkumai. Analizuojant kokybinius duomenis, buvo pastebėta, kad nepavyko išvengti klausimų, menančių galimą atsakymą, nepavyko įsigilinti į tam tikrus lasivės patyrimo aspektus, kurie galėjo atskleisti daugiau naudingos tyrimui informacijos. Pabaigus transkribuoti interviu, tapo aišku, kad iš tyrimo dalyvių surinkta tik nedidelė dalis informacijos, parodančios, kaip jie suvokia laisvę, ir ką jiems reiškia būti buvusiu kaliniu, pvz. būtų galima dar gilintis, kaip tyrimo dalyviai leidžia laisvalaikį.

Vertinant gautą rezultatą svarbu atsižvelgti į tai, kad tyrime dalyvavo tik vyriškos lyties atstovai, kurių amžius ir įkalinimo periodai yra labai skirtingi. Tai galėjo turėti įtakos bendram rezultatui, nes tyrimo dalyvių požiūriai į laisvę gali pernelyg skirtis priklausomai nuo teisės pažeidimo pobūdžio ir nuo metų skaičiaus, praleisto įkalinimo įstaigoje.

Tyrimo stiprumai. Šis kokybinis tyrimas patvirtina kiekybinių tyrimų, analizuojančių rizikos veiksnių įtaką pakartotinam nusikalstamam elgesiui, rezultatus bei papildo tyrimų lauką, analizuojantį apsauginių veiknsių įtaką buvusių kalinių elgesiui ir laisvės suvokimui. Tokio pobūdžio tyrimų, atliktų Lietuvoje, rasti nepavyko, tad galima manyti, kad šis tyrimas yra vienas pirmųjų šalyje.

Apibendrinant galima pasakyti, kad šiuo tyrimu buvo siekta susipažinti su buvimu buvusiu kaliniu ir buvusių kalinių laisvės patyrimo fenomenu. Atsakant į tyrimo pradžioje iškeltą klausimą: ką reiškia būti buvusiu kaliniu?, dabar galiu pasakyti, kad buvusiems kaliniams tai reiškia balansavimą tarp prisitaikymo ir išlikimo laisvėjė ir tarp pakartotino nusikalstamumo ir sugrįžimo į kalėjimą. Šį balansą įtakoja įvairūs apsauginiai ir rizikos veiksniai, kur vienų pergalė prieš kitus lemia galutinį rezultatą.

6. Išvados

1. Išanalizavus buvusių kalinių laisvės patyrimą, atskleistos dvi jiems bendros temos:

   a) Į kalėjimą nebegrįšiu: buvę kaliniai laisvę suvokia kaip galimybę spręsti kilusias problemas nepažeidžiant įstatymų ir išvengti pakartotino patekimo į įkalinimo įstaigą. Apsauginių veiksnių buvimas mažina pakartotino nusikalstamumo riziką.

   b) Galiu pratrūkti: kai buvę kaliniai susiduria su sunkumais, kuriuos jiems nepavyksta įveikti, jiems kyla mintys problemas spręsti lengviausiu jiems žinomu būdu, t.y. pažeidžiant įstatymą. Patekimas į įkalinimo įstaigą gali atrodyti patrauklesnis nei išlikimas laisvėje.

2. Buvę kaliniai laisvę suvokia kaip balansavimą tarp pakartotino nusikalstamumo ir sugrįžimo į įkalinimo įstaigą bei prisitaikymo ir išlikimo laisvėje.

LITERATŪRA

1. Abrahams N., Mathews S., Martin L. J., Lombard C., Jewkes R. (2010). Intimate Partner Femicide in South Africa in 1999 and 2009. *PLOS Medicine*, 10(4), 1-8
2. Andrews D.A., Bonta J. (2010). The Psychology of Criminal Conduct (5th ed.). Newark, NJ
3. Bonta J., Law M., Hanson K. (1998). The Prediction of Criminal and Violent Recidivism Among Mentally Disordered Offenders: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 123(3), 123-142
4. Crane C.A., Oberleitner L.M.S., Devine S., Easton C.J. (2014). Substane Use Disorders and Intimate Partner Violence Perpetration Among Male and Female Offenders. *Psychology of Violence*, 4(3), 322-333
5. Česnienė I., Bandzevičiene R. (2009). Jaunuolių pakartotinio nusikalstamo elgesio prognozė: galimybės ir problemos. *Socialinis darbas*, 8(1), 92-102
6. Davis C.G., Doherty S., Moser A.E. (2014). Social Desirebility and Change Following Substance Abuse Treatment in Male Offenders. *Psychology of Addictive Behaviors*, 28(3), 872-879
7. Dhami M. K., Mandel D. R., Loewenstein G., Ayton P. (2006). Prisoners` Positive Illusions of Their Post-Release Success // *Law and Human Behavior*, 30, 631-647
8. Edleson J. (1999). Children`s Witnessing of Adult Domestic Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 14(8), 839-870
9. Giedrytė R.,Venckevičienė J., Labanauskaitė I. (2014). Raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai užsienyje ir perspektyvos Lietuvoje, mokslo studija. Teisės institutas, Vilnius
10. Girdzijauskienė S. (2006) Kokybinis interviu: metodiniai nurodymai, Vilnius
11. Hardesty J. L., Campbell J. C., McFarlane J. M., Lewandowski L. A. (2008). How Children and Their Caregivers Adjust After Intimate Partner Femicide. *Journal of Family Issues*, 29(1), 100-124
12. Holzer H.J., Raphael S., Stoll M.A. (2003) Employment Barriers Facing Ex-offenders. The Urban Institute Reentry Roundtable Discussion Paper, NY
13. Indriliūnaitė R. (2009). Kriminalinė subkultūra už įkalinimo įstaigos ribų: benamiai, buvę nuteistieji. *Grupės ir aplinkos*, 1, 127-141
14. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2014 metų veiklos ataskaita (2015). Vilnius, [žiūrėta 2015.02.26]. www.kaldep.lt/download/9142/2014%20metu%20ataskaita.pdf

15. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nusteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos 2014 metų suvestinė [žiūrėta 2015.02.28] http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimudepartamentas/veikla/ataskaitos/metines.html
16. Kandel E., Mednick S.A., Kirkegaard-Sorensen L., Hutchings B., Knop J., Rosenberg R., Shulsinger F (1988). IQ as a Protective Factor for Subjects at High Risk for Antisocial Behavior. *Journal of Consulting Psychology*, 56(2), 224-226
17. Kaplan T., Black D. (1998). Father Kills Mother: Issues and Problems Encountered by a Child Psychiatric Team. *British Journal of Psychiatry*, 153, 624-630
18. Kuginytė-Arlauskienė I. (2006). Asmenų, grįžusių iš laisvės atėmimo vietų, integravimosi į visuomenę galimybės. *Pedagogika*, 83, 181-188
19. Laursen B., Hafen C.A., Kerr M., Stattin H. Friend (2012). Influence Over Adolescent Problem Behaviors as a Function of Relative Perr Acceptance: To Be Liked Is to Be Emulated. *Journal of Abnormal Psychology*, 121(1), 88-94
20. Lehmann P. (1997). The Development of Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) in a samples of Child Witnesses to Mother Assault. *Journal of Family Violence*, 12(3), 241-257
21. Moffit T. E. (1993). Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy. *Psychological Review*, 100(6), 674-701
22. Moffit T.E., White J.L., Silva P.A. (1989). A Prospective Replicationof the Protective Effects of IQ in Subject at High Risk for Juvenile Delinquency. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57(6), 719-724
23. Pakalkaitė A. (2004). Grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų socialinės reintegracijos problemos. *Pedagogika*, 73, 154-158
24. Philipse M.W.G., Koeter M.W.J., Staak C.P.F., Brink W. (2006). Static and Dynamic Patient Characteristics as Predictors of Criminal Recidivism: A Prospective Study in a Dutch Forensic Psychiatric Sample. *Law and Human Behavior*, 30(3), 309-327
25. Sakalauskas G. (2015). Kalinių ir darbuotojų santykių įkalinimo įstaigose svarba nuteistųjų integracijai ir įstaigoje vyraujančiai atmosferai. *STEPP (Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika),* 10, 52-67
26. Segal A., Bandzevičienė R. (2012). Projektas „Lyderystės mokykla“. *Studentų moksliniai tyrimai 2011/2012; konferencijos pranešimų santraukos* / Lietuvos mokslo taryba, Vilnius, 60-61

27. Shivy V.A., Wu J.J., Moon A.E., Mann S.C., Holland J.G., Eacho C. (2007). Ex-offenders Reentering the Workforce. *Journal of Counseling Psychology*, 54(4), 466-473
28. Smith J.A. (2008). Qualitative Psychology. A Practical Guide to Research Methods (2nd edition), Sage Publications, London
29. Steeves R. H., Parker B. (2007). Adult Perspectives on Growing Up Following Uxoricide. *Journal of Interpersonal Violence*, 22(10), 1270-1284
30. Sullivan T.P. (2013). Think Outside: Advancing Risk and Protective Factor Research Beyond the Intinamte-Partner-Violence Box. *Psychology of Violence,* 3(2), 121-125
31. Ulrich S., Coid J. (2011). Protective Factors for Violence Among Released Prisoners – Effects Over Time and Interactions with Static Risk. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 79(3), 381-390
32. Ustinavičiūtė L. (2012). Lietuvos teisės pažeidėjų rizikos veiksnių, susijusių su pakartotinu nusikalstamumu, analizė. Daktaro disertacija. Vilnius
33. Ustinavičiūtė L., Žukauskienė R., Laurinavičius A. (2009). Lietuvos nuteistųjų pakartotinio nusikalstamumo rizikos veiksniai: OASys metodikos diskriminantinio validumo analizė. *Socialinių mokslų studijos*, 4(4), 339-356
34. Ustinavičiūtė L., Laurinavičius A., Žukauskienė R., Bandzevičienė R. (2010). Kriminogeninių rizikos veiksnių palyginimas skirtingose Lietuvos teisės pažeidėjų grupėse. *Socialinių mokslų studijos*, 4(8), 39-56
35. Valstybinė lietuvių kalbos komisija, Vilnius, žiūrėta [2015.03.22] <http://www.vlkk.lt/lit/3896>
36. Walters G.D. (2012). Substance Abuse and Criminal Thinking: Testing the Countervailing, Mediation, and Specifity Hypotheses. *Law and Human Behavior,* 36(6), 506-512
37. Žukauskaitė J. (2012). Nepilnamečių nusikalstamas elgesys: psihologiniai mediacijos taikymo aspektai. *Teisės problemos*, 2(76), 96-110
38. Žukauskienė R., Laurinavičius A. (2010). Nusikalstamo elgesio psichologiniai veiksniai ir jų vaidmuo užtikrinant saugumą nuo nusikaltimų: *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*, Vilnius

SANTRAUKA

KĄ REIŠKIA BŪTI BUVUSIU KALINIU? INTERPRETACINĖ FENOMENOLOGINĖ LAISVĖS PATYRIMO ANALIZĖ

Šiame darbe nagrinėjamas buvusių kalinių laisvės patyrimas. Tyrime dalyvavo 6 laisvės atėmimo bausmę atlikę asmenys, kurie yra Lietuvos kalinių globos draugijos klientai. Naudoti tyrimo metodai: pusiau struktūruotas interviu ir interpretacinė fenomenologinė analizė (IFA). Atlikus duomenų analizę buvo išskirtos dvi buvusiems kaliniams būdingos temos: 1) į kalėjimą nebegrįšiu ir 2) galiu pratrūkti. Paaiškėjo kad buvę kaliniai laisvę suvokia kaip balansavimą tarp prisitaikymo ir išlikimo laisvėje bei pakartotino nusikalstamumo ir sugrįžimo į įkalinimo įstaigą.

Raktiniai žodžiai: buvęs kalinys, laisvės patyrimas, interpretacinė fenomenologinė analizė (IFA).

SUMMARY

WHAT DOES IT MEAN TO BE AN EX-OFFENDER? INTERPRETATIVE PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS OF FREEDOM EXPERIENCE

In this study the author analyzes ex-offender`s experience of freedom. The study involved 6 subjects who served time in prison. These participants are clients of Lithuanian Prisoners Aid Association. Research methods that were used in this study: semi-structured interviews and interpretative phenomenological analysis (IPA). After the analyses was made, two themes have accured: 1) not going back to prison 2) I may burst. It became obvious that ex-prisoners perceive freedom as balance between adaptation and being free and reoffending and going back to prison.

Keywords: Ex-prisoner, experience of freedom, interpretative phenomenological analysis (IPA).

PRIEDAI

Priedas Nr. 1 – Sutikimo dalyvauti tyrime lapas

Sutikimas dalyvauti tyrime

Aš,....., sutinku dalyvauti Mykolo Romerio universiteto Socialinių Technologijų fakulteto studento Aleksandr Segal baigiamojo magistro darbo tyrime, skirtame analizuoti buvusio kalinio laisvės patyrimą.

Buvau informuotas/-a ir sutinku, kad mano dalyvavimas tyrime būtų įrašomas į audio prietaisą Samsung S4.

Buvau supažindintas/-a su konfidencialumo ir anonimiškumo užtikrinimo galimybėmis ir man buvo pažadėta, jog tyrimo metu gauti duomenys bus panaudoti tik moksliniais tikslais, tyrimo metu gauta medžiaga bus prieinama tik su tyrimu susijusiems asmenims ir viešai neplatinama.

Neprieštarauju, kad mano pasisakymai tyrimo metu, mano pageidavimu nenurodant mane identifikuojančių duomenų (tikrojo vardo, pavardės, kalinimo įstaigos, datų ir kt.), būtų cituojami baigiamajame magistro darbe ir galimuose moksliniuose straipsniuose

Parašas.....

Data.....